

Jens Bisgaard

Ledelse, konfliktløsning og samarbejde i Ny Testamente

**En analyse af sammenhængene mellem
ledelsesstrukturer og konfliktløsningsmodeller i
Kirkens første år med historiske linjer til senere og
nyere dansk kirkehistorie.**

**Opgave ved kursus i "Kristent lederskab"
Institut for systematisk Teolog, Københavns Universitet
Vinteren 1999-2000**

A. Indledning

A.1. Konflikterne

A.2. Ledelsen

A.3. De historiske kilder

A.3.1. De nytestamentlige breve

A. 3. 2. Evangelierne

A.3.2.1. Ord af den inkarnerede Kristus

A.3.2.2. Ord af den opstandne og herliggjorte Jesus

A.3. Grafisk overblik over opgavens indhold og kronologi

1. Konflikter mellem hebræere og hellenister i kirkens allerførste år.

1.1. Konflikterne

1.1.1 Konflikten omkring fordelingen af hjælp til menighedens enker

1.1.2. Konflikten omkring tempeltjenesten

1.2. Konflikternes løsning

1.2.1. Kirkens ledelse

1.2.1.1. Ledere med uklare magt- og kompetencebaser

1.2.1.2. Ledelse baseret på anseelse

1.2.1.3. Jakob

1.2.2. Konfliktens ydre omstændigheder

1.2.2.1. Hellenister og hebræere beboede adskilte bydele

1.2.2.2. Forfølgelsens emne

1.2.2.3. Forfølgelsens forløb

1.2.2.3 Tilstanden efter forfølgelsen

2. Det kristne farisæiske parti i Jerusalem

3. Paulus

3.1. Paulus' første år efter omvendelsen

3.2. Paulus' aktive år med missionsarbejde mod vest

3.2.1. Paulus' medarbejdere

3.2.2. Paulus konsoliderer sit missionsarbejde

3.2.3 Indsamlingen til Jerusalem

3.3. Paulus som leder og teologisk autoritet

3.3.1. Hvad Paulus' selv byggede sin anseelse på

4. Apostelmødet i Jerusalem

4.1. De klare dele af Aposteldekretet

4.2. Aposteldekretets uafklarede punkter

4.3. Hvilket parti tilhørte Jakob under Apostelmødet?

4.4. Hvad der med sikkerhed kan siges om Aposteldekretet

5. Antiokiaepisoden (Gal. 2,11-21)

5.1. Evangeliets sandhed som teologisk kriterium

5.2. Paulus som forhandler i Antiokia

6. Udløbere af Apostelmødets konfliktstof i Galatien og Korinth

6.1. Galatien

6.1.1. Hvem var Paulus' modstandere i Galaterbrevet?

6.2. Hvem var overapostlene i Korinth?

7. Peter

7.1. Peter som Jesu discipel

7.2. Peter i urmenigheden

7.3. Peter efter sin død

8. Konfliktløsningsmodeller

8.1. Den generelle konfliktløsningsmodel

8.1.1. Fysisk adskillelse

8.1.2. Opgavemæssig adskillelse

8.1.3. Modellens forudsætninger, svagheder og anvendelsesmuligheder

8.2. Konfliktløsningsmodeller i kirker uden overordnet ledelse

8.2.1. Det fælles mål

8.2.2. Gensidig anerkendelse af arbejdsopgaver

8.2.3. Ledernes betydning

8.2.4. Økonomiske resurser

8.3. Konfliktløsningsmodeller i kirker med overordnet ledelse

8.3.1. Afgørelser der er sikret almen tilslutning

8.3.2. Rådførelse med Helligånden

8.3.3. Sammenfatning

Litteraturliste:

A. Indledning

A.1. Konflikterne

I Ny Testamente er der flere større og mindre konflikter inden for det, der var og forblev den kristne kirke. De, der i denne opgave vil blive berørt, er

- konflikten mellem hebræerne og hellenisterne i Jerusalem om tempeltjenesten.
- Konflikten om hvem, der skulle forkynde evangeliet hvor og for hvem.
- Konflikten mellem menigheden i Antiokia og det farisæiske parti i Jerusalem ang. hvor stor en del af loven, der skulle pålægges kristne af hedensk herkomst. En konflikt der løb videre i en række sammenstød mellem Paulus og vandrermisionærer.

Alle disse konflikter blev af Bauer i 1831 sammenkædet til et samlet konfliktforløb.

Bauer antog, at de overapostle Paulus nævner i 2 kor 11,5 var Peter og Jakob, og at de falske apostle i 2 kor 11,13 var deres udsendinge, der i Paulus' menigheder aktivt bekæmpede evangeliet om frelse af tro alene. (Hyldahl 1993:267)

Bauers antagelse, der i bakspejlet kan ses som et opgør med det meget harmoniske billede, Apostelgerningerne giver af kirkens første år, kom i meget høj grad til at præge det næste århundredes forståelse af urkirken; men, som hans kritikere siden har vist, måtte han bøje de nytestamentlige kilder meget for at få antagelsen til at hænge sammen, ligesom det samfundsbillede og de magtforhold, han opridsede, tilhører en anden tid end urkirkens.

A.2. Ledelsen

Fra en uhyre løs ledelsesstruktur når urkirken op imod århundredeskiftet frem til en nogenlunde fast struktur for ledelse i menighederne.

Dette afspejler sig også i de konfliktløsningsmodeller, der er i skrifterne, hvor f.eks.

Apostelgerningernes model for konfliktløsning i menighedens første dage afspejler en senere ledelsesstruktur, der var meget fastere end den løse struktur, der prægede kirkens første år.

Når ledelsesformerne ændrer sig op gennem det første århundrede, skyldes det ikke, som det nogen gange ses skildret, at den gryende katolicisme binder de frie menigheder; men at de voksende menigheder i kraft af deres størrelse kræver en nye ledelsesstruktur.

De gamle frie ledelsesformer fra de små gryende menigheders dage, som Paulus fortsat gør sig til talsmand for i 1. Korintherbrev, fungerede simpelthen ikke mere, da menighederne blev større og forsvandt derfor af sig selv, undtagen måske i Korinth, hvor der ifølge 1.

Clemensbrev fortsat efter århundredeskiftet var ledelsesmæssigt kaos.

Når en organisation vokser, må den, som organisationsteoretikeren Greiner påviste, enten ændre struktur eller standse sin vækst (1972).

At dette forhold fra erhvervslivet også gør sig gældende inden for kirken, er de små nutidige danske frikirker, der på trods af ihærdig indsats fra medlemmernes side fastholder et medlemstal på omkring 100 medlemmer, et tegn på.

A.3. De historiske kilder

Det store problem i skildringen af disse konflikters forløb er, at vi kun har adgang til dele af konflikternes forløb. Hvad angår konflikten mellem hebræerne og hellenisterne i Jerusalem er det så lidt som en enkelt tredjehåndsskildring, der er skrevet efter konflikten var afsluttet, så forløbet i

væsentlig grad må fastlægges ud fra hvordan, parterne stod i forhold til hinanden, da konflikterne var afsluttede, og ud fra de spor konflikterne efterlod i andre nytestamentlige skrifter.

Det er således en vovelig færd, jeg begiver mig ud på, når jeg forsøger at finde frem til de faktorer, der bidrog til konflikternes opløsning.

A.3.1. De nytestamentlige breve

De nytestamentlige breve blev ikke skrevet til at være kanoniske skrifter, men til dagligt brug i kirkens første århundreder. Når de siden blev kanoniserede, skyldtes det, at de var alment anerkendte som pålidelige udsagn om, hvad Jesus havde lært, og hvad der var ret kristen adfærd.

Styrken ved de nytestamentlige breve som historisk kildemateriale er derfor, at de ikke kun giver de oplysninger, man forventer af et helligt skrift; men også efterretninger om meget af det, der foregik hos modtagerne.

A. 3. 2. Evangelierne

A.3.2.1. Ord af den inkarnerede Kristus

Brevene bruger sjældent ord fra Jesu 33 år på jorden som svar på konflikter angående tro og adfærd; men evangeliernes indhold, deres tidlige nedskrivning og hurtige udbredelse vidner om, at der, på trods af brevenes ringe brug af Jesusord, har været en levende interesse i menighederne, for hvad den kødelige Jesus havde sagt, også omkring de spørgsmål, der siden blev konfliktstof, og at disse ord havde kanonisk gyldighed.

Dette understøttes også af Paulus, for de enkelte gange, han henviser til Jesusord som norm, stiller han dem hver gang frem som ord, der har større gyldighed end Paulus' egne ord. f.eks. anvisningerne omkring ægteskab og skilsmisse i 1 Kor 7.

En meget nærliggende forklaring på brevenes ringe brug af Jesusord er, at Jesus aldrig havde haft behov for at tage stilling til mange af de problemer, den første kirke stod med. Jesus døde under den gamle pagt og blev derfor aldrig bedt om at tage stilling til, hvordan man under den nye pagt skulle forholde sig til templet og hedningerne.

A.3.2.2. Ord af den opstandne og herliggjorte Jesus

Der er i såvel Paulus' breve (1 kor 11,23. Gal 1,12) som i evangelierne (Matt 18,20f. Mark 16,9f. Luk 24,13f. Joh 20,11f) og Apostelgerningerne (Apg 1,3-8) vidnesbyrd om, at Jesus også som opstanden og siden herliggjort, åbenbarede sig og gav belæring angående tro og adfærd. En af disse åbenbaringer, Johannes' Åbenbaring, blev også meget tidligt almindeligt anerkendt som en ægte Jesus-åbenbaring og var omkring århundredeskiftet alment anerkendt som et uofficielt kanonisk skrift på linje med Paulus' breve og evangelierne. (Bisgaard 1981)

Men når man sammenligner mængden af ord fra den inkarnerede med mængden af ord fra den opstandne og herliggjorte Jesus, er det tydeligt, at menighederne meget hurtigt er nået frem til, at ord fra den inkarnerede Jesus havde større værdi end åbenbaringsord fra den opstandne og herliggjorte. Dvs., at nye åbenbaringsord meget tidligt er blevet afvist som svar på konflikter omkring tro og adfærd.

A.3. Grafisk overblik over opgavens indhold og kronologi

Ca. Års-tal	Paulus	Farisæere	Begivenheder	Konfliktstof
27			Jesus træder offentligt frem og fortolker gennem ord og handlinger, hvordan Guds rige i ham er nærværende.	
28				
29				
30			Jesus dør og genopstår.	
31			Hellenisterne i jerusalemmenigheden sammenstiller tempeltjenesten med afgudsdyrkelse. Dette forårsager en forfølgelse, der primært rammer hellenisterne og derfor primært får dem til at flygte fra Jerusalem med det resultat, at jerusalemmenigheden får et stort hebræisk flertal. Farisæeren Paulus omvendes.	Hellenisterne skildrer den tempeltjeneste, som hebræerne i enighed hver dag tog del i, som afgudsdyrkelse
32	Paulus i Arabien Paulus bliver en blandt flere missionærer med basis i Antiokia, og bliver med årene en af de ledende i byen. En af disse rejser benævnes normalt ud fra Apostelgeringerne som Paulus' første reise			
33		Jerusalemmenigheden får en stor tilgang af farisæere, der sammen med menighedens opstandelsestro bevirker, at de hebræiske kristne i Jerusalem i vid udstrækning anses for en farisæisk retning		
34				
35			Paulus besøger Peter og Jakob i Jerusalem, hvor Jakob er blevet ledende og efter synagogens forbillede styrer menigheden ved hjælp af et ældsteråd. (Dunn 1977:188-89)	
36				
37				
38				
39				
40				
41				
42				
43		Jerusalemmenigheden forfølges fra officielt hold af kong Herodes. Disciplen Jakob henrettes (Apg 12,1).		
44				
45				
46				
47				
48				
49			En delegation fra Antiokia under ledelse af Paulus og Barnabas mødes med de ledende i Jerusalem, og der udfærdiges en erklæring, Aposteldekretet, om, at der ikke skal stilles samme krav til kristne af hedensk og jødisk afstamning. Erklæringen er ikke detaljeret og efterlader flere uafklarede punkter. Ved samme møde gives håndslag på at Paulus og Barnabas skal gå til hedningerne og Jakob, Peter og Johannes til jøderne Omtrent samtidig med dette møde har urolighederne i Rom mellem kristne og jøder antaget et sådant omfang, at kejseren år 49 forviser alle jøder fra Rom med det resultat, at denne menighed får et stort hedningekristent flertal	Skal der stilles samme krav til hedninger som til jøder? Og i benægtende fald: Hvilke krav skal der så stilles til hedninger?. Skal de omskæres, og hvor stor en del af loven skal de forpligtes på? Hvordan undgås jalousi mellem missionærerne, om hvem der missionerer hvor og overfor hvilke befolkningsgrupper?

50	Paulus bliver leder af en missionsrejse mod vest op gennem Lilleasien og ned gennem Grækenland. Benævnes normalt ud fra Apostelgerningerne som Paulus' 2. rejse	Det farisæiske parti i jerusalemmenigheden sender en delegation til Antiokia, hvor et uafklaret punkt fra Aposteldekretet omkring måltidsfællesskaber mellem hedenske og jødiske kristne giver årsag til splittelse mellem Peter, Barnabas og Paulus. Paulus fremstår herefter ikke mere som Barnabas' ledsager, men som en selvstændig læremæssig autoritet	Omfatter den del af loven, jøderne modsat hedningerne er forpligtet på, de renhedsforskrifter, der forbyder måltidsfællesskab mellem jøder og hedninger.?
51		Paulus sender som leder af missionsrejsen mod vest ledende medarbejdere tilbage på opgaver i de menigheder, der er blevet grundlagt tidligere på rejsen, ligesom han korresponderer med disse menigheder og modtager medarbejdere fra dem. Af brevene er to til Thessalonika bevaret.	
52			
53	Paulus foretager en ny rejse mod vest, der væsentlig bliver en konsolidering af resultaterne fra den første rejse	Paulus' læremæssige autoritet er fortsat stigende, han skriver ikke kun breve til de menigheder, han selv har grundlagt; men også til menigheder som hans medarbejdere har grundlagt (Kolossensbrevet), og til menigheder hvor han gennem sit netværk af venner har opnået anerkendelse (Romerbrevet). På trods af modstand fra vandrermisionærer, der tilsyneladende deler standpunkter med det farisæiske parti i Jerusalem, fastholder Paulus Jerusalems lederstilling og gør bl.a. gennem en indsamling til Jerusalem alt for at undgå en kirkesplittelse.	Forskellige vandrermisionærer, såkaldt superapostle, anfægter i Paulus' menigheder Aposteldekretets ord om, at hedninger ikke skal omskæres, samt hvilke dele af loven de skal overholde. Hvori består sammenhængen mellem tro og gerninger, når frelsen sker af tro?
54			
55			
56			
57			
58	Paulus som fange i Palæstina	Paulus rejser til Jerusalem for at styrke kirkens enhed, under dette ophold bliver han offer for det fjendskab mod de kristne, der primært var rettet mod hellenisterne. Han redder dog i første omgang livet ved at appellere til den del af Synedriet, der anså de kristne for en farisæisk fraktion.	
59			
60	Paulus som fange i Rom		
61			
62		Under et landshøvdingeskifte benytter ypperstepræsten Ananus det magtpolitiske tomrum til at få Jakob og andre hebræiske ledere i jerusalemmenigheden henrettet.	
63			
64		Forskellen mellem jøder og kristne i Rom er nu så synlig, at kejser Nero kan iværksætte en forfølgelse af de kristne i byen. Under denne forfølgelse er det formodentlig at Paulus og Peter henrettes.	
65			
66		Jerusalemmenigheden udvandrere til Pella	
67			
68			
69			

70			
71			
72			Efter år 70: Endeligt brud mellem kristne og jøder
73			
74			
75	<p>Markusevangeliet nedskrives, bliver hurtigt udbredt og alment anerkendt som en pålidelig efterretning om Jesu standpunkter.</p> <p>Markusevangeliets kommentarer til ovennævnte konflikter, personer, grupperinger og emner: Templet: Jesus havde ikke høje tanker om tempeltjenesten (Mark 13,2; 11,15-17) og blev beskyldt for angreb på templet (Mark 14,58). Lovkrav til hedninger: Jesus erklærede "al slags mad for ren." (Mark 7,19). Jesus kom med mange etiske belæringer, men erklærede det dobbelte kærlighedsbud for størst af alle bud (Mark 12,28f.). Om frelse: Jesus erklærede troen for frelsegrundlag (Mark 16,16). Om farisæerne: De erindres som Jesu arge modstandere. Om Jakob: Ingen fra hans familie troede ham.</p>		
76			
77			
78			
79			
80	<p>Matthæusevangeliet, Lukasevangeliet og Apostelgerningerne nedskrives, bliver hurtigt udbredte og alment anerkendte som pålidelige efterretninger om Jesu standpunkter.</p> <p>Matthæusevangeliets kommentarer til ovennævnte konflikter, personer, grupperinger og emner: Om templet: Jesus betalte tempelskat (Matt 17,27). Om hedningers plads i kirken: Allerede kort efter Jesu fødsel bragte troende hedninger gaver til ham i Betlehem (Matt 2,11). Jesus havde ikke omgang med hedninger, men havde vist villighed til at gå ind i troende hedningers huse (Matt 8,7). Om frelse: Jesus havde som frelsegrundlag krævet gerninger som en konsekvens af bekendelsen til ham (Matt 7,21-23; 18,35; 25,31-46). Om ledelse: Jesus havde i stil med et ældsteråd udvalgte tolv disciple blandt de, der fulgte ham, og indsat Peter som deres leder (Matt 16,18). Jesus satte tjenersindet frem som lederideal (Matt 20,26-27).</p> <p>Lukasevangeliets kommentarer til ovennævnte konflikter, personer, grupperinger og emner: Om templet: Alle tempellovene omkring fødsler blev overholdt i forbindelse med Jesu fødsel (Luk 2,22-24), ligesom Jesus med sin familie fejrede påske i/ved templet (Luk 2,41-42). Om farisæerne: Nogle af farisæere viste interesse for Jesus (Luk 7,36; 11,37), og nogle af dem advarede ham om en dødstrussel fra kong Herodes (Luk 13,31). Om ledelse: Jesus påpegede i kraftige vendinger følgerne af dårlig ledelse (Luk 12,35-48; 19,11-24).</p> <p>Apostelgerningernes kommentarer til ovennævnte konflikter, personer, grupperinger og emner: Om templet: Den første menighed kom i enighed i templet hver dag (Apg 2,46). Om farisæerne: De skildres generelt i positive vendinger. En ledende farisæer Gamaliel er åben overfor, at kristustroen kan være fra Gud (Apg 5,38-39). Der er et farisæisk parti i jerusalemmenigheden (Apg 15,5). De kristne er i vid udstrækning blevet forstået som en farisæisk retning (Apg 23,6). Om Aposteldekretet: Det gengives som en klokkeren erklæring med indholdet: Intet omskærelseskrav for hedninger; men afståelse fra afgudsdyrkelse, utugt samt kød af kvalte dyr og blod. Om Ledelse: Ledelsen varetoges i den første tid af de 12 disciple (Apg 6,2), men overgik så til et råd af apostle og ældste (Apg 15,6), dog træder Peter og Jakob tydeligt frem som ledere. Konflikter løses ved kloge indgreb af kompetente ledere (Apg 6,1-6; 15,1-21; 21,22-24). Om forholdet mellem Paulus og Jerusalem: Paulus' mission blandt hedningerne blev anerkendt af Jerusalem (Apg 15,9), og Paulus anerkendte Jerusalems førerstilling indenfor kirken, idet han overalt henviste til den centrale ledelse, dvs. Jerusalems, afgørelser (Apg 16,4). Paulus stod som leder af et evangelisk sejrstogt mod vest (Apg 16 og skriftet ud).</p>		
81			
82			

83			
84			
85			
86			
87			
88			
89			
90	<p>Johannesevangeliet nedskrives, bliver hurtigt udbredt og alment anerkendt som en pålidelig efterretning om Jesu standpunkter.</p> <p>Johannesevangeliets kommentarer til ovennævnte konflikter, personer, grupperinger og emner:</p> <p>Om templet: Når Jesus talte om tempelnedbrydning, var det sin egen død og opstandelse, han tænkte på (Joh 3,18-21).</p> <p>Om farisæerne: De skildres som hemmeligt søgende (Joh 3,-2), de er indbyrdes uenige om Jesus (Joh. 9,16); men deres officielle holdning er som i de øvrige tre evangelier fjendtlig (Joh 12,42).</p> <p>Om frelse: Troen er frelsegrundlag (Joh 3,16; 6,48).</p>		
91			
92			
93			
94			
95			
96			
97			
98			
99			
100	<p>Omkring århundredeskiftet har Paulus nået en læremæssig autoritet, der gør, at hans breve i hele kirken sammen med de fire evangelier og Johannes' Åbenbaring er dele af en uautoriseret kanon. En uautoriseret kanon der også indeholder breve, hans disciple har skrevet i hans navn, på linje med breve skrevet af Jakobs, Peters, Judas' og Johannes' disciple.</p> <p>Paulus' standpunkt om frelse af tro er alment anerkendt; men der er mellem den uautoriserede kanons skrifter uenighed om, hvordan man kæder troens gerninger sammen med troen, dvs., hvordan man får folk til at gøre gode gerninger, når de ikke mere er en del af frelsegrundlaget. Det er dog ikke en uenighed, der på daværende tidspunkt udgør noget problem for kirken.</p> <p>De dønninger, som hellenisternes rabiate angreb på tempeltjenesten forårsagede, har lagt sig. Stefanus æres af alle som den første kristne martyr, og alle har glemt, hvad der i detaljer forårsagede hans martyrium.</p> <p>Jakobs administrative system med en leder og et ældsteråd sejrer overalt og udbygges hurtigt med en række kirkelige embeder. Paulus havde godt nok indført kollektiv ledelse i sine menigheder, hvilket havde fungeret godt, så længe menighederne var små; men så snart de nåede op over en vis størrelse, opstod der et ledelsesmæssigt kaos. Et kaos der i Korinth stadig bestod længe efter Paulus' død, derfor forlod Paulus' disciple hurtigt den kollektive ledelsesform.</p>		

Note til årstal: De opstillede årstal bruges i denne opgave til at fastholde rækkefølgen af og afstanden mellem begivenhederne.

Problemet bag enhver kronologisk rækkefølge i kirkens første århundrede er, at nogle årstal står nogenlunde fast f. eks. Jakobs død under kong Herodes år 43 og fordrivelsen af jøderne fra Rom år 49, medens andre årstal må anslås og derfor af forskellige forskere lægges forskelligt, f.eks. Jesu død og opstandelse 30-33, Apostelmødet i Jerusalem 48-51, Paulus' arrestation i Jerusalem 56-58.

Om Paulus' fangenskabsbreve blev skrevet i Efesos, som jeg i denne opgave går ud fra, eller i Kaseræa og Rom, er ligeledes uvæsentligt for denne opgave, da opgavens konklusioner ikke er afhængige af, om disse breve er skrevet 5-7 år senere, end jeg går ud fra.

Note til uautoriseret kanon: Hvad angår Paulus' breve viser Apostelgerningernes anerkendelse af Paulus, hvordan hans standpunkter på daværende tidspunkt ansås som kanoniske og anerkendte i Jerusalem. Hvad angår evangelierne viser den stump af Johannesevangeliet, Papyrus 52, der ud fra skrifttype kan dateres til århundredeskiftet, og blev fundet i Ægypten langt fra det sted evangeliet menes at være nedskrevet første gang, med al tydelighed, hvor hurtigt evangelierne bredte sig og blev alment anerkendte. (Yderligere underbygning Bisgaard 1981)

1. Konflikter mellem hebræere og hellenister i kirkens allerførste år.

Den første menighed bestod fra sin grundlæggelse pinedag kun af jøder, men var alligevel ikke en homogen gruppe, idet den både havde medlemmer mellem de aramæisksprogede jøder, kaldet hebræere, og de græksprogede jøder fra diasporaen, kaldet hellenister, der havde bosat sig i byen. Da de to grupper havde forskellige sprog og baggrunde og højst sandsynligt også boede i adskilte kvarterer, var der rige muligheder for konflikter, hvilket der da også hurtigt kom.

1.1. Konflikterne

I Apostelgerningerne er kun efterretning om to konflikter. En social konflikt omkring forsørgelsen af menighedens enker og en teologisk konflikt omkring templets plads i den nye pagt.

1.1.1 Konflikten omkring fordelingen af hjælp til menighedens enker

Apostelgerningerne nævner (Apg 6,1-6), at der i den første menighed i Jerusalem opstod en konflikt omkring fordelingen af hjælp til enkerne mellem hebræerne og hellenisterne.

Hyldahl (1993:203-10) argumenterer godt nok forbilledligt for, at denne konflikt ikke var en intern konflikt i menigheden, men en konflikt mellem alle jøder af hellenistisk og hebræisk afstamning i Jerusalem; men jeg vil fastholde, at der ifølge Apostelgerningernes egen forståelse var tale om en intern konflikt.

Denne konflikt blev ifølge Apostelgerningerne løst på forbilledlig vis, ved at de tolv disciple bad menighedens forsamling finde syv velanskrevne mænd, som de tolv kunne udnævne til at forestå uddelingerne. Meget tyder imidlertid på, at denne konflikt kun var en ud af en række konflikter mellem hebræerne og hellenisterne i jerusalemmenighedens første år, for Apostelgerningerne giver os informationer om en episode, der indeholder endnu stærkere konfliktstof.

1.1.2. Konflikten omkring tempeltjenesten

I Apostelgerningerne 7 retter hellenisten Stefanus et direkte angreb på tempeltjenesten. Angrebet indledes med en længere skildring af folkets historie i tiden før templet, der munder ud i, at folket med deres hænder fremstiller guldkalven, dernæst følger skildringen af tiden med tabernaklet, der ender ud i at Salomo bygger Gud et hus, der er bygget af hænder.

Formuleringen fremstillet/bygget af hænder var den, de hellenistiske jøder normalt brugte i deres fordømmelser af hedenskabet, så i brugen af denne formulering og sammenstillingen mellem guldkalven og templet sidestiller Stefanus ligeud tempeltjenesten med tilbedelsen af guldkalven.

Selv om Apostelgerningerne intet nævner om det, må dette angreb på tempeltjenesten uvægerligt ikke kun være faldet de uomvendte jødiske tilhørere for brystet; men også de formentlig hebræiske kristne der "kom i enighed i templet hver dag;" (Apg 2,46) og overholdt bedetimerne (Apg 2,42; 3,1), og da angrebet fremsættes af en velanskreven hellenist, må det have haft en ikke uvæsentlig opbakning blandt de øvrige hellenister.

Om udgangen af konflikten omkring templet ved vi kun fra de senere kilder i Det nye Testamente, at Stefanus kom til at stå som martyr og som en lederskikkelse fra kirkens første dage. Der er f.eks. i Apostelgerningerne bevaret flere fællestræk mellem processen mod Jesus og processen mod Stefanus. I Markus og Matthæusevangeliernes skildring af processen mod Jesus bliver Jesus på linje med Stefanus anklaget for at ville omstyrte templet, og få vers længere fremme i processen

profeterer Jesus, at de ”skal se Menneskesønnen sidde ved den Almægtiges højre hånd” (Mark 14,62. Matt 26,64), netop det syn Stefanus har lige før sin død.

Det standpunkt, Stefanus dør for, bliver derimod stærkt afvist af såvel Markusevangeliet som Matthæusevangeliet. Anklagen mod Jesus for tempelnedbrydende virksomhed er ligeud en falsk anklage (Mark 14,57). Yderligere beretter Matthæusevangeliet, at Jesus betaler tempelskat (Matt 17,27), ligesom Lukasevangeliet skildrer, hvordan tempellovene blev overholdt på Jesus efter hans fødsel (Luk 2,22-24), ligesom Jesus med sin familie fejrede påske i/ved templet (Luk 2,41-42).

Konfliktens udgang blev således, at alle parter godkendte Stefanus som en lederskikkelse fra kirkens første dage, samtidig med at man tog afstand fra det standpunkt, der udløste hans martyrium. Hvordan dette har kunnet lade sig gøre, vil jeg i det følgende søge at udrede.

1.2. Konflikternes løsning

I kirkens første år var der ingen overordnet ledelse til at gribe ind, dømme eller mægle under interne konflikter. Det blev derfor mange forskellige faktorer, der til sammen hindrede en kirkesplittelse. Dvs. faktorer og personer gennem hvilke Guds Ånd manifesterede sig og holdt sammen på kirken.

1.2.1. Kirkens ledelse

Da Apostelgerningerne og pastoralbrevene nedskrives, har menighederne udviklet et ledelsessystem med faste embeder, der indebærer indflydelse og derigennem magt, og ifølge Apostelgerningerne og pastoralbrevene havde det altid været sådan.

Apostelgerningerne skildrer, hvordan Kirkens ledelse i Jerusalem traf afgørelser, der havde gyldighed i alle menigheder (Apg 15,16). Afgørelser som f.eks. Paulus dernæst overbragte menighederne (Apg 16,4). Og pastoralbrevene skildrer, hvordan Paulus som menighedernes overhoved pålægger sine underordnede at indsætte lokale ledere (Tit 1,5).

Apostelgerningerne og Paulus' egne breve røber imidlertid også, at disse ledelsesforhold først udvikler sig op gennem det første århundrede.

1.2.1.1. Ledere med uklare magt- og kompetencebaser

Af Apostelgerningerne 6,5 fremgår, at de syv mænd, den kristne menighed af sin midte valgte til at forestå de daglige uddelinger, alle bærer græske navne. Om de to første og den sidste ved vi andetsteds fra, at de var hellenister, hvilket sandsynliggør, at også de midterste fire, hvis tilhørsforhold ikke er kendt, var hellenister. (Dunn 1997: 269-70).

Om "de tolv", der ifølge Apostelgerningerne stod for menighedens ledelse, ved vi, at de alle var hebræere.

Ud fra Apostelgerningernes egen skildring i 6,1-6 kunne man så slutte, at striden omkring de daglige uddelinger var endt med den arbejdsdeling, at hebræerne stod for forkyndelsen (tjenesten for ordet) og hellenisterne for det sociale/diakonale arbejde (tjenesten ved bordene).

Denne antagelse støttes også af det billede, Apostelgerningerne i øvrigt giver af de 12 ledende hebræerne som de, der træffer afgørelser i åndelige spørgsmål under Peters (Apg 10,28; 15,7f) og siden Jakobs (Apg 15,13f; 21,18f) forsæde, ligesom den understøttes af Paulus' påberåbelse af de ansete hebræeres godkendelse i Galaterbrevet 2,2 og 2,9.

De ledende hebræere i Jerusalem har tilsyneladende i kirkens første tid haft en almen anerkendelse som øverste myndighed i spørgsmål ang. tjenesten for ordet.

Imod denne antagelse taler imidlertid, at en af de syv hellenister Stefanus, der skulle gøre tjeneste ved bordene, umiddelbart efter den aftalte arbejdsdeling skildres som forkynner (Apg 6,8ff). Imod taler ligeledes de steder i Galaterbrevet, hvor Paulus fremhæver, at hans apostelkald er "ikke fra mennesker" men direkte fra "Jesus Kristus og Gud Fader". (Gal 1,1), så han kan handle uden Jerusalems anerkendelse, ja ligefrem irettesætte de ledende hebræere som enkeltpersoner (Gal 2,11ff).

Ligeledes indtager Barnabas tilsyneladende en høj plads blandt de ansete (Apg 9,27; 11,22), til trods for at han hverken er en af de tolv eller hebræer. Hans afstamning fra Cypern viser, at han må have været hellenist (Apg 4,26).

Der tegner sig således et forvirrende billede af en kirke uden ledelse, med uklare magt- og kompetenceforhold og indbyrdes uenigheder, der dog aldrig medfører brud, dvs. en løbende udvikling, hvor parterne ud fra en erkendelse af fællesskabet omkring den opstandne og ophøjede Kristus har kunnet være stærkt uenige og dog til sidst er blevet enige. I det følgende vil jeg opstille en række hovedtræk, på hvis grundlag denne udvikling har kunnet finde sted.

1.2.1.2. Ledelse baseret på anseelse

Ledere bar i kirkens første år ikke embedstitler, men æresbetegnelser. De ledende hebræere benævnes af Paulus som "de ansete":

"de, som anses for at være noget" (Gal 2,6)

"som anses for at være søjler" (Gal 2,9).

Dette indikerer, at deres indflydelse var baseret på anseelse.

Der er imidlertid ikke som senere i kirkens historie tale om en anseelse, der baserer sig på magt. Det var ikke magten, der gav anseelse; men anseelsen, der gav indflydelse.

I kirkens første år var der ingen, der havde magt til at sætte noget igennem. Om det, de ledende hebræere i Jerusalem vedtog blev overholdt, afhang alene af deres anseelse.

Paulus beretter samstemmende med Apostelgerningerne, at udnævnelser og opgavefordelinger inden for kirken foretages direkte af Herren og Ånden (Gal 1,1. Apg 1,24; 8,26; 13,2).

Tredje del af Aposteldekretet om afholdelse fra kød af kvalte dyr og blod, der ifølge Apostelgerningerne huskes som en direkte forordning udfærdiget af "de ansete", har tilsyneladende haft en meget kort levetid. Det nævnes kun i Apostelgerningerne, og modstilles af et Jesusord i Markusevangeliet (Mark 7,19), som blev medtaget i Matthæusevangeliet, men ikke i Lukasevangeliet, der havde samme skribent som Apostelgerningerne. En udeladelse, der formentlig blev foretaget for at undgå en direkte modsigelse af det skribenten refererer i sine apostelgerninger. Og hvad angår den arbejdsfordeling, de ledende hebræere ifølge Apostelgerningerne foretog omkring tjenesten ved bordet og tjenesten for ordet, var og blev det som ovennævnt én fiktiv ordning (Apg 6).

Det er således ud fra vores nuværende historiske forståelse af magt og anseelse svært at definere, hvordan de ansete i Jerusalem har kunnet opretholde deres anseelse.

Der har nok været mange forskellige brikker, af hvilke der først og fremmest var den ubrudte linje tilbage til Jesus, der gjorde dem til pålidelige vidner, og dernæst var den førerstilling, Jerusalem havde blandt diasporajøderne.

Hvorom alting er, så er det ud fra kilderne et faktum, at "de ansete" opretholder deres anseelse på trods af, at de hverken har magt eller monopol på den ene eller anden funktion inden for kirken, så

selv Paulus igennem alle sine breve på trods af uenighed om spørgsmål, der for Paulus var vigtige, anser deres anerkendelse som ønskværdig, ikke kun personligt; men også fordi de ansete havde anseelse hos modtagerne af hans breve.

1.2.1.3. Jakob

I første omgang har de ansete tilsyneladende været disciplene, der, efter Matthias var trådt ind på Judas' plads, igen var de tolv (Apg 1,26), og deres anseelse er letforståeligt ud fra det forhold, at de havde fulgt Jesus, mødt ham efter opstandelsen og modtaget Ånden, at Jakob ifølge Apostelgerningerne i en næsten glidende overgang træder ind på linje med Peter og overtager hans plads som de ansetes talsmand (Apg 15) kunne muligvis, som Hyldahl argumenter (1993:196), forklares ud fra den anseelse, der lå i hans tætte familiemæssige forbindelse til Jesus, han var "Herrens bror"; men der er intet i de nytestamentlige skrifter, der tyder på, at det er tilfældet, og Hyldahls argumenter støtter sig da også på historiske beretninger uden for de nytestamentlige skrifter, angående den indflydelse afstamning kunne give omkring det første århundrede.

Som Herrens bror var Jakob ifølge evangeliernes klare erindring en af dem, der ikke havde fulgt eller troet Jesus før efter opstandelsen, og da Jakobs disciple senere skriver et brev i hans navn, berøres familieskabet ikke, hvad man måtte forvente, hvis familieskabet havde haft betydning. Den eneste, der refererer til Jakob som Herrens bror, er Paulus (Gal 1,18 (1. Kor 9,5)), en reference der

- måske kan tyde på at familieskabet på et tidligt tidspunkt har haft vægt;
- medens det, der på langt sigt gjorde Jakob til de ansetes talsmand, må have været ledelsesmæssige kvalifikationer samt
- apostolatet, at han havde set den åbenbarede Kristus
- understøttet af det faktum, at han tilsyneladende ikke som de tolv i kortere og længere perioder var fraværende i Jerusalem, men havde fast ophold i byen.
- At han også, ud fra den prædikentradition hans disciple viderefører i hans navn, må bedømmes som en fængende prædikant og dermed god taler, har nok også underbygget hans anseelse.

Clemens erindrer ham omkring år 100 som en retfærdig mand

For at opsummere det foregående afsnit: På trods af store uoverensstemmelser omkring tempeltjenesten og omsorgen for enkerne havde de ledende hebræere fortsat anseelse hos hellenisterne.

1.2.2. Konfliktens ydre omstændigheder

Det, der fra hebræernes side gjorde, at de ikke ekskluderede hellenisterne fra menigheden, har højst sandsynligt været, at hebræerne ikke måtte bøde for Stefanus' angreb på tempeltjenesten, fordi hellenister og hebræere på trods af fælles tro i det daglige levede i to fysisk adskilte verdener.

1.2.2.1. Hellenister og hebræere beboede adskilte bydele

Af Apostelgerningerne 6,9 fremgår det, at de græksprogede jøder i Jerusalem havde egne synagoger. Dunn mener ud fra Apg 6,1, at de har beboet separate bydele, for, som han argumenterer, hvordan var det ellers muligt for den kristne menighed at overse hellenisternes enker (Dunn 1977:269).

Denne antagelse støttes indirekte af Hyldahls redegørelse for, hvordan den generelle jødiske omsorg for enkerne i Jerusalem var organiseret. Ordningen foreskrev, at de hebræiske enker modtog deres understøttelse en gang ugentligt i form af penge, medens de hellenistiske enker modtog deres hjælp daglig i form af naturalier (Hyldahl 1993:203f), hvilket indikerer, at det i det daglige var muligt tydeligt at skelne de to grupper fra hinanden.

1.2.2.2. Forfølgelsens emne

Forfølgelsens emne er tilsyneladende kun blasfemi mod templet. Der er på trods af anklagerne for "at tale imod loven", som Dunn påpeger (1977:272-73), intet i Stefanus' tale for rådet der, antyder nogen form for angreb på loven, ligesom de kristnes budskab om opstandelse ikke ville have bragt nogen form for forfølgelse med sig, men tvært imod have splittet rådet og stoppet en optrappende forfølgelse, som det ifølge Apostelgerningerne senere lykkedes for Paulus at gøre (Apg 23,6f).

1.2.2.3. Forfølgelsens forløb

Den forfølgelse, der rammer de kristne i Jerusalem efter Stefanus' død, har tilsyneladende primært ramt hellenisterne.

Apostelgerningerne beretter, at på dagen for Stefanus' død "udbrød der en stor forfølgelse af menigheden i Jerusalem, og alle undtagen apostlene blev spredt ud over Judæa og Samaria" (Apg 8,1), men supplerer dog senere med, at de "rejste rundt helt til Fønicien og Cypem og Antiokia." (Apg 11,19), hvilket de kun ville gøre, hvis de var græsktalende hellenister.

Det understøttes også af, at Saulus (Paulus), der ifølge Apostelgerningerne "trængte ind i det ene hus efter det andet, slæbte både mænd og kvinder ud og fik dem fængslet" (Apg 8,3), ligesom forfølgelsens anstiftere (Apg 6,9-13) var hellenist og derved kun har haft mulighed for at trænge ind i den hellenistiske bydel, hvor de var såvel kendte som stedkendte, for hvis disse hellenistiske forfølgere har forsøgt at trænge ind i de aramæisktalende kvarterer, er de først som græsktalende blevet set som uvedkommende, for selv om de hebræiske rabbinerne, som Hyldahl skriver (1993), alle talte græsk, søgte de alligevel ifølge Daniel-Rops (1973:153) at fastholde aramæisk som dagligsprog, da de opfattede det græske sprog som en fortrop for hedenske sæder, og dernæst har de hebræiske kristne kunnet søge beskyttelse hos deres naboer, der kunne bevidne, at de trofast kom i templet. Som det fremgår af Paulus' fremstilling for Rådet (Apg 23) og den ro og fred, den kristne menighed i de følgende år havde i Jerusalem, varede det mange år endnu, før der i Jerusalem kom en større folkelig afstandstagende holdning til de kristne.

Hvis der havde været tale om en generel forfølgelse af de kristne i Jerusalem, ville man også, som Dunn (1977) påpeger, have gået efter de kristnes hovedmænd, de hebræiske apostle, så de ikke havde haft mulighed for at blive i Jerusalem, som de ifølge Apostelgerningerne gør, og hvis nogle af de menige hebræere skulle være flygtet fra Jerusalem, er de ikke flygtet langt og har snart kunnet vende hjem igen, for den forfølgelse, man efterfølgende rettede mod de kristne, der var flygtet fra Jerusalem, rettede sig ifølge Apostelgerningerne udelukkende mod de hellenister, der havde søgt tilflugt helt oppe i Damaskus og ikke mod de, der var flygtet til aramæisktalende steder tæt på Jerusalem (Apg. 9,2).

1.2.2.3 Tilstanden efter forfølgelsen

Tilbage i Jerusalem blev således primært hebræerne og deres talsmænd, og det kunne være fristende at forestille sig, hvordan de har godtet sig over at være sluppet af med de uregerlige hellenister, der både fornægtede tempeltjenesten og udgjorde en fare for liv og lemmer. Det er der imidlertid intet i kilderne, der tyder på.

Det har selvfølgelig dæmpet konfliktmulighederne, at hellenisternes stærkeste talsmand var væk, og at de øvrige hellenister nu rent fysisk var så lang fra templet, at der ikke mere kunne opstå gnidninger internt i jerusalemmenigheden mellem de, der gik op i templet, og de der tog afstand fra det; men selv om enkelte har åndet lettet op, er der intet der tyder på, at nogen har godtet sig.

Lukas beretter tværtimod, at "Der var nogle fromme (eulabeis) mænd, som begravede Stefanus og holdt en stor ligklage over ham." (Apg 8,2), og udtrykket eulabeis bruges, de øvrige steder det forekommer i Ny Testamente, kun om fromhed over for templet (Luk 2,25), fromhed over for pilgrimfærden til templet (Apg 2,5), fromhed over for loven (Apg. 22,12) (Dunn 1977:273). De tilbageblevne hebræere har med andre ord sørget for, at Stefanus fik en ordentlig begravelse, og de har haft muligheden for at gennemføre den.

Dunn (1977:273) forsøger godt nok ved en delvis selvmodsigende argumentation at gøre Apostelgerningerne 8,2 til et redaktionelt forsøg fra Apostelgerningernes' side på at skjule et afgørende brud mellem hellenister og hebræere; men hvis bruddet virkeligt havde været så gennemgribende, som Dunn får det til, ville Apostelgerningerne ikke have haft mulighed for at skjule det, for selv om Apostelgerningerne blev skrevet ned efter templets ødelæggelse, ville erindringen om bruddet stadig være levende, ligesom et så afgørende brud også ville have afspejlet sig i Paulus' breve, hvor intet tyder på et afgørende brud mellem hellenister og hebræere. De ansete hebræere havde tværtimod så megen anseelse hos hellenisterne i Galatien, at Paulus overfor galaterne påpeger deres anerkendelse, hvilket ville være utænkeligt, hvis der havde været tale om et afgørende brud.

Kort skitseret er såvel hebræere som hellenister, da Apostelgerningerne nedskrives, nået frem til at mindes Stefanus som en engageret prædikant og socialmedarbejder og har i den fælles erindring forbigået hans og mange af hans sprogfællers uheldige standpunkt over for tempeltjenesten, sådan som det senere blev formuleret i 1 Petersbrev 4,8 "først og fremmest skal I holde fast ved den indbyrdes kærlighed, for kærlighed skjuler mange synder."

2. Det kristne farisæiske parti i Jerusalem

Kirken fik i sine første år mange troende blandt farisæerne. Apostelgerningerne omtaler dem i forbindelse med Apostelmødet ca. år 49 som et parti inden for jerusalemmenigheden (Apg 15,5), og hvis oven i denne oplysning lægger skildringen af, hvordan Paulus omkring år 58 ved at appellere til de farisæiske medlemmer af det jødiske råd Synedriet splitter rådet (Apg 23,6-7), når man frem til, at jerusalemmenigheden for mange i Jerusalem fremstod som en farisæisk fraktion, der som sådan, efter at hellenisterne var flygtet, har levet en ret beskyttet tilværelse.

Jerusalemmenigheden bliver godt nok år 43 genstand for en forfølgelse (Apg 12,1-3); men ifølge Apostelgerningerne foranstalttes den ikke af noget religiøst parti, men igangsættes af Kong Herodes, der først efterfølgende opdagede, at det var jøderne tilpas. Hvem blandt jøderne denne forfølgelse var tilpas, beretter Apostelgerningerne desværre intet om; men jeg vil vove den påstand, at det må have været kredse, der stod Herodes nær, f.eks. præsteskabet. Det, der senere i år 62 under vagtskiftet mellem to landshøvdinge benyttede sig af det politiske tomrum til at få de ledende hebræere bl.a. Jakob henrettet.

At farisæerne i kirkens første årtier har været i stand til at danne en slagkraftig opposition i jerusalemmenigheden, understøtter den ovenstående antagelse om, at det primært var hellenisterne, der blev fordrevet fra Jerusalem efter Stefanus' død, ligesom omvendt en svækkelse af det hellenistiske parti og deres radikale standpunkter kan være en del af forklaringen på, hvorfor kirken tiltrak så mange farisæere.

At de farisæere, der havde udgjort Jesu hovedmodstandere, op gennem det første århundrede blev en accepteret del af kirken, afspejles også i evangelierne, hvor billedet fra Markusevangeliets afgjort negative skildring af farisæerne i de efterfølgende evangelier modereres meget, se kronologien.

Det med årene mere positive billede, evangelierne og Apostelgerningerne tegner af farisæernes rolle i kirkens første århundrede, står således i grel modsætning til det billede, Dunn (1977:252ff) på linje med Bauer og Koch tegner af dem, som Paulus' modstandere under anførsel af Jakob. ” Denne Aandsretnings Mænd gennemførte ligefrem en planmæssig Modarbejdelse af Paulus' Missionsgerning.” (Koch 1958:15).

Der er, som jeg også senere anfører i denne opgave, ikke meget, der indikerer, at det, der går under samlebetegnelsen ”judaisme”, var en planmæssig organiseret farisæisk bevægelse, der modarbejdede Paulus.

De enkelte standpunkter fra farisæernes side, vi kender til omkring omskærelse og omfanget af hedenske kristnes lovoverholdelse, blev godt nok standpunkter, som kirken i løbet af det første århundrede nåede frem til at tage afstand fra; men når brevlitteraturen ikke samlet fordømmer dem, som Jesus gjorde det, medens han gik på jorden, må det betyde, at de også har haft en indflydelse på kirkens udvikling, der i samtiden blev bedømt som positiv.

Hvis det farisæiske parti i Jerusalem virkeligt var blevet forstået som hovedfjenden, er det er jo også påfaldende, at Paulus i sine breve aldrig omtaler sine modstandere som farisæere, og hverken i sine egne breve eller i Apostelgerningernes skildring af ham forbinder sin egen identitet som farisæer med noget negativt Fil 3,2 Apg 26,5.

Blandt de mulige positive indvirkninger, man kunne gætte på, farisæerne har haft på kirken, og som Paulus og Jakob har kunnet støtte sig til, kan tænkes skrifttroskaben og den inkarnerede Jesu ords prioritet.

Med det væld af profeter og profetinder samt tungetalere, der trådte frem i kirkens første tid, har der været en umiddelbar fare for, at profetord blev kirkens læregrundlag frem for Det gamle Testamente og den inkarnerede Jesu udsagn. En udvikling farisæernes parti kan have dannet en positiv modvægt imod.

Den mest kendte blandt de kristne farisæere var jo for øvrigt Paulus selv.

3. Paulus

Paulus er den eneste blandt hovedpersonerne i kirkens første århundrede, fra hvem vi har personlige udsagn; men de dækker ikke nogen lang periode i Paulus' liv.

Paulus skrev sine breve inden for en periode på højst ti år fra omkring år 51 til år 61, og hvis man ved hjælp af brevene søger at trænge længere tilbage i Paulus' liv, kommer man ikke langt, for hvad angår skildringer af begivenheder tidligere i Paulus' liv er der ikke mange i brevene, og blandt de skildringer der er, foregik de to væsentlige kort før Paulus begyndte som brevskriver, dvs. Apostelmødet år 49, og Antiokiaepisoden år 50.

Fra Paulus' første mange år som kristen er vi således, bortset fra erindringsglimt i Paulus' egne breve ligesom med Jakob og farisæernes parti henvist til erindringer fra en senere tid.

3.1. Paulus' første år efter omvendelsen

Såvel Paulus selv som Apostelgerningerne skildrer de første år efter Paulus' omvendelse som år, hvor Paulus' indflydelse på kirkens liv var minimal.

Paulus omtaler dem som år med missionsrejser i Arabien og siden i Syrien og i Kilikien (Gal 1,17-22), medens Apostelgerningerne tilsyneladende mener, at Paulus tilbragte alle årene i sin hjemby Tarsus (Apg 9,30; 11,25), der da også ligger i Kilikien.

På et tidligt tidspunkt i dette forløb har han så været på et kortvarigt ophold i Jerusalem og mødt nogle af apostlene (Gal 1,18. Apg 9,26-29).

Da Paulus første gang ved Apostelmødet i Jerusalem dukker op som en faktor i kirkens historie, træder han frem som Barnabas' ligemand og partner (Apg 15,2. Gal 2,1), der ifølge Apostelgerningerne rejser til Jerusalem som udsendinge fra menigheden i Antiokia, en udsendelse Paulus hverken bekræfter eller modsiger i Galaterbrevet.

Det billede, der danner sig er, at Paulus, som Apostelgerningerne 13,1 udtaler, på et tidspunkt efter sin omvendelse er blevet en af "profeterne og lærerne" i Antiokia, hvorudfra han på linje med menighedens øvrige missionærer har foretaget rejser i byens tilgrænsende egne, og, som Ollrog skriver (1979:12), efterhånden er blevet byens førende talsmand, dog er han stadig kun primus inter pares, den første blandt ligemænd, blandt byens apostle, sådan som han også skildres under Apostelmødet.

3.2. Paulus' aktive år med missionsarbejde mod vest

Under Antiokiaepisoden året efter Apostelmødet træder Paulus imidlertid frem som en selvstændig læremæssig autoritet. Samarbejdet med Barnabas ophører, og Paulus påbegynder et selvstændigt stykke missionsarbejde, vest for de egne han hidtil har bevæget sig i.

I de følgende år driver Paulus, som Ollrog (1979) så levende skildrer det, missionsarbejde og grundlægger menigheder på en hidtil uset måde.

Hidtil havde mission været drevet på to forskellige måder,

- enten i form af vandrermissionærer der efter Jesu ord til disciplene (Matt 10,7-15 par) og til de 72 udsendinge (Luk 10,1-12) var vandret afsted to og to, sjældent havde været længe i hver by og ifølge Mattæusevangeliet 10,37 gav afkald på familieliv og var villige til at lide for troen (Ollrog 1979:152ff.) De kom også til de menigheder, Paulus havde grundlagt, hvor de nogle gange, som Apollos i Korinth, videreførte Paulus' arbejde under lidt andre former (1 Kor 3,7), medens de andre gange imod Paulus og Aposteldekretet prædikede, at hedninger skulle omskæres og overholde større dele af loven. Ud fra Apostelgerningernes beskrivelse af Apollos i 18,24f og Paulus' beskrivelse af nogle af sine modstandere i 2 Korinterbrev 11,22 ff. må man formode, at de har bygget deres anseelse på afstamning, martyrium, syner og åbenbaringer samt en fængende forkyndelse, ligesom de åbenbart også nogle gange har medført anbefalingsbreve fra menigheder, de tidligere havde besøgt (2 Kor 3,1) og påberåbt sig tilhørsforhold til kendte personer, som Paulus oplever, at de gør det med ham i Galatien (Gal 5,11).
- eller missionærer havde haft en fast base, hvorfra de blev sendt ud, og hvortil de vendte hjem igen, som evangelisten Filip der ud fra Cæsarea (Apg 21,8) missionerede blandt samaritanerne (Apg 8,5), eller som de der ud fra Antiokia blev sendt ud til de omliggende egne (Apg 13,2-3) for siden at vende hjem og aflægge rapport (Apg 14,26-27) (Ollrog 1979:155ff.).

Ved siden af disse to måder at drive organiseret mission på påbegynder Paulus efter Antiokiaepisoden en ny måde at drive mission på. Han har fortsat, ligesom da han rejste med Barnabas, efter vandrermissionærernes forbillede, en rejsefælle og nærmeste medarbejder, der i de første år var Silvanus og siden blev Timotheus; men dertil kommer en lang række personer, som Paulus benævner "medarbejdere".

3.2.1. Paulus' medarbejdere

Medarbejdere var for manges vedkommende udsendinge, fra menigheder Paulus tidligere havde grundlagt, der nu assisterede Paulus i missionsarbejde på et nyt sted f.eks. Epafra fra Kolossæ (Kol 1,7), Epafroditus fra Filippi (Fil 2,25) Stefanus, Fortunatus og Akaike fra Korinth (1 Kor 16,17).

Nogle af disse medarbejdere grundlagde selv menigheder, f.eks. Epafra der grundlagde menigheden i Kolossæ (Kol 1,7) og højst sandsynligt også dem i Laodikea og Hierapolis (Kol 4,12-13). Menigheder, som Paulus havde samme tætte forhold til, som de han personligt havde grundlagt (Ollrog 1979:44).

Når Paulus selv var forhindret i at besøge menighederne, sendte han ofte i stedet en medarbejder f.eks. Timotheus til Thessalonika (1 Thess 3,1ff), Korinth (1 Kor 4,17) og Filippi (Fil 2,19). Tykikos til Kolossæ (Kol 4,7f) og Titus til Korinth (2 kor 2,13;7,6f).

Andre medarbejdere fungerede mere som netværkspersoner for Paulus. F. eks ægteparret Priska og Akvila, der efter jødernes fordrivelse fra Rom år 49, tog ophold i Korinth, og hos hvem Paulus fik arbejde, da han kommer til byen (Apg 18,1f).

Da Paulus nogle år efter har et længere ophold i Efesus, var ægteparret også tilstede i denne by og var igen Paulus' støtter (1 Kor 16,19), og da Paulus siden forberedte sit tredje missionsfremstød mod vest og denne gang ønskede Rom som udgangspunkt, var ægteparret allerede tilstede i byen (Rom 16,4).

Det virker næsten som om, ægteparret, når Paulus ønskede en ny base, er rejst i forvejen og har forberedt hans ankomst. Det er selvfølgelig også muligt, at Paulus valgte disse byer som baser, fordi ægteparret havde bosat sig i dem, under alle omstændigheder har de sat meget på spil for Paulus' sag (Rom 16,4).

En anden væsentlig faktor i Paulus' mission er de breve, hvormed han og de menigheder, han regnede for sine, fortsat holdt kontakt med hinanden. At Paulus har skrevet mange flere breve end de, vi har bevaret i Ny Testamente, og at Paulus modtog mindst lige så mange breve fra menighederne, fremgår af de bevarede breve.

3.2.2. Paulus konsoliderer sit missionsarbejde

Ved hjælp af sine medarbejdere og en omfattende korrespondance, grundlægger Paulus' derfor ikke kun, som tidligere missionærer havde gjort det, menigheder, han konsoliderer også sit missionsarbejde, idet han ved hjælp af de medarbejdere, han har modtaget fra menighederne, og de breve, der cirkulerer mellem menighederne, binder menighederne sammen med hinanden og med sin egen person.

3.2.3 Indsamlingen til Jerusalem

Et andet menighedsforenende træk hos Paulus bestod af den indsamling til jerusalemmenigheden, han iværksætter i alle sine menigheder.

Hermed forende han ikke kun sine menigheder omkring en fælles opgave, han modarbejdede også de tendenser til kirkesplittelse, der hele tiden var en mulighed mellem de kristne af jødisk og hedensk afstamning, nu da forfølgelsen efter Stefanus' død havde bevirket, at menigheden i Jerusalem næsten udelukkende bestod af hebræiske jøder, medens menighederne uden for Palæstina fra udelukkende at bestå af hellenistiske jøder var stærkt på vej mod en hedensk majoritet med Rom som en næsten ren hedningekristen by efter fordrivelsen af byens jøder år 49.

Paulus omtaler godt nok ikke selv noget bestemt højere formål med indsamlingen. Han taler både om den, som noget han blev forpligtet på under Apostelmødet (Gal 2,10), som et tegn på god vilje (2 kor 8,19) og som en social foranstaltning (2 Kor 8,14; 9,12); men jeg mener med Ollrog, at det kirkeforenende moment for Paulus har været det bærende bag indsamlingen, sådan som det også afspejler sig i, at der var bidrag og delegater fra alle Paulus' menigheder (Ollrog 1979:57).

Indsamlingen virkede desuden kirkeforenende i begge retninger. Den understregede ikke kun overfor de hedningekristne, at jerusalemmenigheden havde en særlig stilling inden for kirken (Rom 15,27), den understregede også over for jerusalemmenigheden, hvordan de hedningekristne menigheder var opfyldelsen af profetierne om folkeslagene, der skal komme til Jerusalem med deres rigdomme, f.eks. Es 60.

Og selv om vi, som nogle påpeger, ikke har efterretninger om overbringelsen af denne gave, og hvordan den blev modtaget, må alene efterretningerne i Jerusalem, om at indsamlingen var iværksat og undervejs, have haft en virkning, sådan som Paulus selv antyder i (2 Kor 8,20).

Der er godt nok også de, der bl.a. ud fra Romerbrevet 15,31 har ment, at Paulus' overordnede formål med indsamlingen var at formilde den organiserede opposition imod ham, som, de mener, var i Jerusalem.

De, "der vægrer sig ved at tro", skulle med andre ord være de hellige i Jerusalem; men ud fra det kendskab Paulus har haft til, hvordan man bl.a. under forfølgelsen efter Stefanus' død, i Jerusalem havde én klar skelnen mellem hellenistiske kristne og hebræiske kristne, og ud fra hvordan denne skelnen også reelt blev årsag til, at hellenister fra Asien overfaldt ham i Jerusalem; må de, Paulus omtaler som de, "der vægrer sig ved at tro", være ikke-troende jøder, sådan som Barrett også skriver (1975:279). Ikke-troende jøder der ifølge Apostelgerningerne 21,27-28 mente, Paulus i stil med Stefanus var tempelstormer,

At Paulus' autoritet, da han skriver Romerbrevet, endnu er under opbygning og stod svagest i Jerusalem, kan så være årsagen til hans usikkerhed om, hvordan han og alle hans menighedsdelegater ville blive modtaget, når de kom med gaven (Rom 15,31).

Dette konsolideringsarbejde tog tydeligvis længere tid, end Paulus havde forestillet sig. Hans ønske om et fremstød endnu længere mod vest har igen og igen måttet udsættes (Rom 15,22).

3.3. Paulus som leder og teologisk autoritet

Paulus benævner aldrig sig selv som leder, og han indsætter aldrig ledere. Når han benævner en person som medarbejder, er det, som Ollrog påpeger, ikke samarbejdets form, men dets indhold, han tænker på (1979:67). Ordet "medarbejder" betegner for Paulus ikke en ham selv underordnet medarbejder; men en der arbejder med på Guds sag.

Et eksempel er Apollos, en omrejsende prædikant der, efter Paulus er rejst videre til Efesos, kommer til Korinth med en forkyndelse af et andet tilsnit end Paulus' (Apg 18,24f. 1 Kor 2,5f), han benævner Paulus på linje med sig selv som Guds medarbejder, til trods for at han ikke tidligere har været tilknyttet medarbejderskaren omkring Paulus, og til trods for at han senere, da han i en kort periode var tilknyttet Paulus, absolut ikke var til sinds at følge Paulus' opfordringer, hvad rejseplaner angik (1 Kor 16,12).

Paulus har vide rammer for, hvem der er Guds medarbejdere. Grænsen går først der, hvor evangeliet om frelse af tro uden omskærelse til hedninger anfægtes, som det sker i Galatien.

Paulus vinder tydeligvis i årene efter Antiokiaepisoden støt og roligt stadig større læremæssig autoritet. En af forklaringerne herpå er nok ud over ovennævnte, at han i sine breve gav svar på de utallige ny praktiske og teologiske spørgsmål, der løbende opstod i de nye menigheder. Det er meget sigende, at det brev af Paulus, der i de følgende århundreder blev det mest læste, også er det, der indeholder flest anvisninger for kristen livsførelse, dvs. 1 Korintherbrev (Barret 1971:11-12).

Det sker selvfølgelig, at hans autoritet bliver anfægtet. Nogle gange anfægtes den som i Galatien udefra af tilrejsende prædikanter, andre gange anfægtes den som i Korinth tillige indefra i menigheden; men i det lange seje træk bliver hans læremæssige autoritet stadig stærkere.

Det fremgår også af det sidste af hans bevarede breve, Romerbrevet, der ud over teologiske læresætninger indeholder konkrete anvisninger for menigheden, bl.a. for omgang med myndighederne (Rom 13). Det, vi møder her, er en læremæssig autoritet, der rådgiver en gammel menighed, han aldrig har mødt (Ollrog 1979:178-79), og ikke, som nogle mener, en svag mand der søger støtte til et muligt kommende opgør med en stærk oppositionel kirke i Jerusalem. At Paulus har stået stærkt i Rom, fremgår også af brevets lange række af hilsner, der røber, at en lang række personer fra Paulus' personlige netværk er bosiddende i byen.

I den vestlige del af kirken blandt de overvejende hedningekristne menigheder står Paulus altså stærk allerede omkring Romerbrevets affattelse. Hvor stærk han på daværende tidspunkt har stået i jerusalemmenigheden, hvor det farisæiske parti stadig havde stor indflydelse, det er derimod et uafklaret punkt.

Men 40 år senere viser udbredelsen af Paulus' breve samt skildringen af ham i Apostelgerningerne, hvordan han ved århundredets udgang står som kirkens store teologiske autoritet.

3.3.1. Hvad Paulus' selv byggede sin anseelse på

Hvad angår de faktorer Paulus selv byggede sin anseelse op på, er vi i den heldige situation, at han henviser til dem i sine breve.

De afspejler imidlertid ikke kun, hvad Paulus selv anså for relevante argumenter for autoritet; men, som Munck påpeger, i nok så høj grad hans modstanderes argumenter for deres autoritet.

Når Paulus i sine breve taler om den apostolske autoritet, er hans ærinde ikke en akademisk diskussion, om hvad der er de sande tegn på autoritet; men at påvise hvordan han ikke kun opfylder sine egne krav, men også i helt overvældende grad overopfylder modstandernes krav.

Kun på et punkt har han tilsyneladende ikke overgået sine modstandere og må gå i offensiven. Han har tilsyneladende ikke været nogen fremragende taler (1 kor 2,1-5. 2 kor 10,10; 11,6), en svaghed han gør til sin styrke og bruger til at tilbagevise modstandernes argumenter, om at han skulle have forført folk med veltalenhed.

Sammenstillet begrundet Paulus selv sin autoritet med:

1. Apostolatet dvs. en åbenbaring af Jesus Kristus (Gal 1,12)
2. En direkte udsendelse af Jesus Kristus og Gud Fader (Gal 1,1)
3. Anerkendelse fra de ansete i Jerusalem (Gal 2,2-3)
4. Han er menighedens stifter (Gal 4,19) og derigennem dens fader og forbillede (1 Kor 4,14-16)
5. Martyriet (2 Kor 11,23-24)
6. Karismatiske oplevelser (2 Kor 12,1-5)

4. Apostelmødet i Jerusalem

Apostelmødet har ifølge både Apostelgerningerne og Paulus været en betydningsfuld begivenhed; men vi har ingen skriftlige referater af mødets forløb og af hvilke resolutioner, man nåede frem til. Vi har kun Apostelgerningerne og Paulus' breve som kildemateriale, og da de på nogle punkter støtter hinanden og på andre tilsyneladende modsiger hinanden, har der været frit løb for forestillingerne, om hvad der egentlig skete. Nogle mener ligefrem, at der ikke kun har været et, men flere møder mellem delegationer fra Jerusalem og Antiokia.

Jeg vil ikke gå dybere ind i den diskussion; men søge at udskille hvad de to kilder beretter om selve mødet og dets følger.

4.1. De klare dele af Aposteldekretet

Punkt 1: Samarbejde omkring mission

Omtrent 5 år efter Apostelmødet beretter Paulus i et forsvar for sit apostelkald (Gal 2,9), at Jakob, Peter og Johannes på Apostelmødet med håndslag bekræftede, at Gud havde betroet dem evangeliet for jøderne og betroet ham og Barnabas evangeliet for hedningerne.

Dette udsagn modsiges tilsyneladende af begge kilder, for Paulus omvendte, som det fremgår af hans breve, ikke kun hedninger, men også jøder, og Apostelgerningerne skildrer under Apostelmødet Peter som udnævnt til at bringe evangeliet til hedningerne (Apg 15,7).

En umiddelbar løsning på denne modsigelse kunne være, at der var tale om en geografisk opdeling, der overlod områder med jødisk befolkningsmajoritet til Peter og områder med hedensk befolkningsmajoritet til Paulus og Barnabas; men dette løsningsforslag modsiges af udsagnene om, at Peter ikke holdt sig til Palæstina, men også kom til Antiokia (Gal 2,11), tilsyneladende også til Korinth (1 Kor 1,12) (Barrett 1971:44) og i følge traditionen dør i Rom.

Når denne aftale, på trods af den tilsyneladende selvmodsigende praksis der fulgte, alligevel kom til at fungere godt, skyldes det, at det ikke var en juridisk opbygget arbejdsfordelingsaftale, der skulle forhindre den ene part i at gå ind på den anden parts område og omvendt, men en samarbejdsaftale omkring det fælles mål at bringe evangeliet til alle folk, en aftale der indeholdt en praktisk arbejdsfordeling.

En lignende aftale havde Abraham og Lot truffet omkring fordelingen af græsningsarealer i det forjættede land. En aftale, de ikke havde truffet for at forhindre den ene i at fodre sine dyr med den andens græs, men for at forhindre strid mellem de ansatte, for der var rigeligt græs nok til alle, bare man fordelte dyrene bedre (1 Mos 13,1-13).

I Villads Christensens biografi over Vilhelm Beck sammenlignes bruddet mellem Johannes Clausen og Beck sidst i 1860'erne med bruddet mellem Abraham og Lot. (Christensen 1942:82)

På trods af at Clausen efter bruddet tilhørte den grundtvigske fløj, forblev de to venner livet ud, hvilket ikke kun fremgår af den korrespondance, de videreførte, men også af Becks erindringer hvor han skriver ”det måtte høre op. Clausen har siden arbejdet for Guds rige ad nye veje og er blevet bestandig mere fremmed for sine gamle venner inden for den indre mission. Men vi to blev aldrig fremmede for hinanden; hvor vi mødes, er vi de gamle venner uden nogetsomhelst skår i venskabet” (Beck 1974:126).

Aftalen mellem Abraham og Lot ligner også den aftale missionselskaber fra forskellige protestantiske kirker og lande traf, da de i 1904 dannede det mellemkirkelige missionselskab Sudan United Mission (Brønnum 1955:20) for i fællesskab at påbegynde et missionsarbejde i sudanområdet syd for Sahara. Hvert selskab fik tildelt sit område; men det betød ikke, at man strengt holdt sig inden for sit område. Man hjalp hinanden, udlånte missionærer på tværs af områder og kirkeretninger og byggede fælles præsteskolers og kostskoler.

Punkt 2: Intet omskærelseskrav til hedninger

Hvad angår det, der ifølge både Apostelgerningerne (Apg 15,1-2) og Paulus (Gal 2,3) var Apostelmødets hovedanliggende, om hedninger skulle omskæres for at blive frelst, blev der ligeledes truffet en klar bindende aftale. Omskærelse var ikke et frelsekrav for hedninger, her blev det farisæiske parti underkendt.

Folk, der delte det farisæiske partis synspunkt angående dette punkt, forsøgte ifølge Paulus senere at vinde tilhængere for deres sag i Galatien; men der er i de nytestamentlige skrifter intet, der taler for at Paulus, Jakob og Peter ikke stod fast ved denne afgørelse. De havde godt nok et sammenstød i Antiokia året efter; men det drejede sig ikke om omskærelse; men om et uafklaret tredje punkt omkring Aposteldekretet.

4.2. Aposteldekretets uafklarede punkter

Ifølge Apostelgerningerne 15,20 vedtog Apostelmødet en erklæring indeholdende tre punkter, der var,

at hedninger skal holde sig fra

1. "besmittelse med afguder", hvilket ud fra Apostelgerningerne 15,29 og 21,25 konkret må skulle forstås som "holde sig fra kød, der ofres til afguder"
2. "blod og fra kød af kvalte dyr"
3. "utugt"

Paulus anfører ingen af disse tre punkter i Galaterbrevet, men har i stedet et fjerde

4. "Kun skulle vi huske på deres fattige, hvad jeg netop har bestræbt mig for at gøre." (Gal 2,10)

Denne uoverensstemmelse kan forklares på flere måder,

- En mulighed er, at Paulus kun har medtaget de punkter fra Aposteldekretet, der var relevante for hans tilbagevisning af modstanderne i Galatien, og hvad angår punkt 1-3, har der ingen interessemødsætninger været mellem Paulus og hans modstandere og tilhængere i Galatien.
- En anden mulighed, jeg selv mener har større vægt, er, at Aposteldekretet ud over samarbejdsaftalen kun har indeholdt ét punkt, nemlig svaret på om omskærelsen var et frelsekrav for hedninger.

Ud over dette ene punkt har man så diskuteret mange andre emner, og som det normalt går, når mundtlige forhandlinger uden protokol er afsluttet, har parterne efterfølgende bedst husket de emner, der lå dem mest på sinde og tolket den anden parts interesse for emnet som en tilslutning til deres egen mening.

Paulus og Barnabas har med andre ord med interesse og tilslutning hørt på de, der fremhævede punkt 1-3 som væsentlige for hedningerne, uden at forstå disse punkter som væsentlige emner, de var jo nærmest selvfølgelige, og det, der er selvfølgeligt for et menneske, bliver først væsentligt, når det anfægtes.

Ligesom Jakob, Peter og Johannes med glæde og interesse har hørt om en indsamling til menigheden i Jerusalem, uden at forstå hvor væsentlig denne indsamling var eller siden blev for Paulus.

For at underbygge denne antagelse vil jeg fremhæve, hvad der siden skete med punkt 1 og 2.

- Hvad punkt 2 angår, er de tre steder i Apostelgerningerne Aposteldekretet citeres (Apg 15,20; 15,29; 21,25), de eneste steder i Det nye Testamente hvor afholdenhed fra blod og kvalte dyr, dvs. ikke rituelt slagtede dyr, nævnes
- Hvad punkt 1 angår, behandler Paulus i 1. korinterbrev dette emne meget omhyggeligt; men han berører ikke Aposteldekretet, hvilket ville have været selvfølgeligt, hvis det havde indeholdt en klar udtalelse herom.

Dette taler samstemmende for, at Aposteldekretet fra Apostelgerningerne 13,20 par. afspejler den erindring, det farisæiske parti havde, om hvad der blev vedtaget på Apostelmødet, og at denne erindring var så stærk, at den siden blev skrevet ind i Apostelgerningerne.

Det farisæiske parti blev altså underkendt hvad angik omskærelseskravet; men det erindrede dog at have fået ført et mindstekrav på tre punkter igennem.

At Aposteldekretets krav til hedenske kristne, på linje med de krav der blev stillet til de gudfrygtige, bestod af en række reducerede lovkrav, har sikkert også medvirket til, at netop farisæerne huskede dem, også selv om disse krav åbenbart kun er slået igennem i et beskedent omfang i afgrænsede områder. De tre krav ligner nemlig de reducerede lovkrav, farisæerne stillede til hedninger, der ønskede at blive gudfrygtige.

Når hedninger følte sig tiltrukket af jødedommen, men ikke ønskede som proselytter at omskæres og holde alle Moselovens 613 bud, kunne de som gudfrygtige nøjes med at holde sabbatbudet, spiseforskrifterne, og moralbudene samt bekende troen på den ene Gud (Wagner 1993:126).

4.3. Hvilket parti tilhørte Jakob under Apostelmødet?

Hvilket parti tilhørte Jakob så? Hvis han, som teorien om judaisterne udsiger, har været en del af det farisæiske parti, har han i hvert fald trukket sig så tidligt, at det ikke er blevet en del af erindringen om ham. For i det brev hans disciple, der videreførte traditionen efter ham, siden skrev i hans navn, berøres de rituelle lovbud, dvs. punkt 1 og 2, intet sted. En formodning angående Jakobs tilhørsforhold, der også støttes af det billede, Apostelgerningerne giver af Jakob.

4.4. Hvad der med sikkerhed kan siges om Aposteldekretet

Det, der med sikkerhed kan siges om Aposteldekretet, er, som Dunn også skriver (1977:253), at det fastslog, at der er forskellige krav om lovoverholdelse for Jøder og hedninger, og at omskærelse ikke er en frelsebetingelse for hedninger. Herigennem blev den missionspraksis, der var i Antiokia, anerkendt. Hvad der ellers blev vedtaget eller ikke vedtaget, var deltagerne siden for nogle punkters vedkommende ret uenige om.

5. Antiokiaepisoden (Gal. 2,11-21)

Som skildret ovenfor, og som Böttger skriver (1991:78-79), var der ting, Apostelmødet ikke havde berørt eller taget bindende stilling til.

Et års tid efter Apostelmødet blev et af disse uafklarede punkter til et brændpunkt i Antiokia. Striden gik på, om de rituelle renhedsforskrifter, der forbød jøder omgang med hedninger, også gjaldt for kristne jøders omgang med hedenske kristne brødre.

Peter var kommet til Antiokia, hvor Paulus og Barnabas havde deres base, og hvor der var bordfællesskab mellem kristne jøder og kristne hedninger; men efter at "nogle fra Jakob" kom til stede, blev der sået tvivl om denne ordning, og Peter trak sig ud af bordfællesskabet med de kristne hedninger. For dette gav Paulus ham en offentlig irettesættelse.

Hvilken udgang striden fik, er der uenighed om. Traditionelt har man ment, at Peter har bøjet sig, og Paulus har stået som sejrherren. Dunn mener derimod, at Paulus meget tænkeligt har stået som taberen i Antiokia (1977:254) og bygger denne antagelse op på, at Paulus efter Antiokiaepisoden påbegynder et selvstændigt missionsarbejde uden sin tidligere læremester og rejsefælle Barnabas, der ifølge Paulus havde hyklet i Antiokia.

5.1. Evangeliets sandhed som teologisk kriterium

Det spændende ved Antiokiaepisoden er imidlertid, at Paulus ifølge sit eget udsagn i Galaterbrevet ikke gik ind i en diskussion, angående om bordfællesskabet var tilladt ud fra den del af loven, der fortsat gjaldt for de kristne jøder; men ønskede spørgsmålet afgjort på, om det var i

overensstemmelse med "evangeliets sandhed" (Gal 2,14). Et kriterium han også fremfører at have brugt angående omskærelsen på Apostelmødet (Gal 2,6).

Som Böttger skriver, skelner Paulus i sin argumentation imod Peter i Antiokia ikke, som nogle har læst Galaterbrevet, mellem lovens rituelle og etiske bud (1991:78), ligesom han heller ikke på linje med Aposteldekretet anser nogle bud for mindre vigtige end andre.

Dette skel mellem mere eller mindre vigtige bud er ikke relevant for Paulus' argumentation, for, udtaler han, "evangeliets sandhed" er, at "vi ved, at et menneske ikke gøres retfærdigt af lovgerninger, men kun ved tro på Jesus Kristus" (Gal 2,16). Derfor, argumenterer Paulus, stod jeg i Jerusalem fast på, at hedninger ikke skulle omskæres, og derfor stod jeg i Antiokia fast på ikke at skelne mellem omskårne og uomskårne hedninger.

Når Peter trækker sig tilbage fra de uomskårne, forbryder han sig ikke kun mod det broderfællesskab mellem omskårne og uomskårne, der blev bekræftet i Jerusalem; men, med Böttgers ord, han træder evangeliets frelsende sandhed under fode "indem sie ihre (der Frohbotschat) rettende Wahrhaft mit Füßen treten." (1991:81)

En fristende videreførelse af Paulus' argumentation måtte være, at jøder heller ikke skal omskæres, og ud fra beskyldningerne mod Paulus i Apostelgerningerne 21,21, om at han "lærer alle de jøder, der bor blandt hedningerne, frafald fra Moses ved at sige, at de ikke skal omskære deres børn og heller ikke leve efter jødisk skik.", har nogle tydeligvis på Paulus' vegne draget denne konsekvens; men der er ingen vidnesbyrd, om at Paulus selv gjorde det.

I sin argumentation imod Peter i Antiokia fremhæver han netop, at han og Peter er "jøder af fødsel, ikke syndere af hedensk herkomst." (Gal 2,15), og i det sidste bevarede brev fra Paulus' hånd, Romerbrevet, fremhæver Paulus' igen, at selv om jøden ingen fordel har af sin afstamning og omskærelse (Rom 3,9), så har jøden fortrin af sin afstamning og gavn af sin omskærelse (Rom 9,4; 11,1-2).

Jøder skulle fortsat omskæres, det fraveg Paulus aldrig. Han lod selv Timotheus, der var jøde på sin mors side, omskære (Apg 16,3).

5.2. Paulus som forhandler i Antiokia

Hvordan Antiokiaepisoden forløb, og hvem der vandt, ved vi ikke; men set i Paulus' bakspejl, da han skrev Galaterbrevet, var han i Antiokia forblevet tro mod Aposteldekretets ord om, at der var forskel på kristne jøder og kristne hedninger; men han havde også ud fra evangeliets sandhed fastholdt, at denne forskel ikke betød nogen forskel i samværet mellem kristne, og hvad frelsen angik. Forskellen bestod i, at jøden i kraft af sin afstamning blev pålagt en række krav, der ikke gjaldt for de kristne hedninger.

Han var under forhandlingerne trådt åbent frem og havde ikke forsøgt at vinde tilhængere ved at tillægge sine modstandere dårlige personlige egenskaber eller ved at påpege deres tidligere fejltagelser. Han havde alene lagt deres hykleri i den aktuelle sag åbent frem.

At Paulus virkelig på den måde har formået at holde sagen og personerne adskilt, dvs. ikke gik efter manden, men efter bolden, understøttes af hans senere forhold til Jerusalem og Antiokia.

Til trods for af at hans modstandere kom "fra Jakob" (Gal 2,12) fremhævede Paulus et års tid senere i sit 1. brev til thessalonikerne Judæas menigheder som et eksempel til efterfølgelse (1 Thess 2,14), ligesom han også senere besøgte Antiokia.

6. Udløbere af Apostelmødets konfliktstof i Galatien og Korinth

6.1. Galatien

Den konflikt, Paulus i Galaterbrevet skildrer mellem sig selv og sine modstandere i Galatien, minder i sin grundsubstans om konflikten på Apostelmødet og i Antiokia. Det handler igen om de ceremonielle bud..

Konflikten går, som Böttger påpeger (1991:78), ikke på de etiske bud, dvs. om et menneske kan blive frelst ved tro eller ved at gøre gode gerninger, men alene på de ceremonielle ydre bud, omskærelse (Gal 6,12), sabbat, nymånefester etc. (Gal. 4,10) (Koch 1979:120).

Denne forkyndelse tilbageviser Paulus på flere måder bl.a. ved argumentet fra Antiokia, om at heller ikke fødte jøder retfærdiggøres af ceremonielle og etiske lovgerninger men alene af tro (Gal 2,15-17).

6.1.1. Hvem var Paulus' modstandere i Galaterbrevet?

Det er påfaldende, hvordan Paulus i Galaterbrevet bruger et helt andet ordvalg om sine modstandere i Galatien, end han i det samme brev bruger om sine modstandere i Antiokia.

Han forbander dem (Gal 1,8), påpeger, at de handler ud af egennytte (Gal 4,17), omtaler Guds dom over dem (Gal 5,10) og ønsker alt ondt over dem (Gal 5,12). En anden væsentlig forskel er, at modstanderne i Antiokia ikke som modstanderne i Galatien krævede omskærelse af hedninger.

Det er altså tydeligvis to forskellige grupperinger, Paulus står overfor i Antiokia og Galatien.

Modstanderne i Antiokia sætter Paulus navn på, idet han siger, de kom fra Jakob. Modstanderne i Galatien er unavngivne, hvilket indikerer, at der er tale om nogle af de mangfoldige vandrerpredikanter (se 3.2.), der på egen hånd drog omkring og forkyndte evangeliet.

Vandrerpredikanter der enten endnu ikke havde tilsluttet sig Aposteldekretet eller ikke ønskede at gøre det.

6.2. Hvem var overapostlene i Korinth?

Bauer mente, at overapostlene måtte være de ledende hebræere i Jerusalem; men ud fra Paulus' beskrivelse af dem i 2. korintherbrev 11-12, kan det ikke passe. Denne beskrivelse passer ikke på Jakob, men derimod i detaljer på de vandrerpredikanter Paulus også måtte kæmpe med i Galatien. De forsørges af menighederne (2 Kor 11,7), lider for Kristi sag (11,23f), modtager åbenbaringer (12,1f), udfører tegn 1(2,12) (se 3.2. om vandrerpredikanterne)

Medens vi fra de to Korintherbreve er godt orienterede om, hvilken forkyndelse Paulus' øvrige modstandere i Korinth førte, er der desværre ikke noget i brevene angående overapostlens forkyndelse; men ud fra den afstand, Paulus' lægger til dem, må der være tale om omskærelses- og lovkrav til hedningekristne.

7. Peter

Ud fra de første kapitler i Apostelgerningerne har mange draget den følgeslutning, at Peter var "lederen" i urmenigheden, og ud fra denne følgeslutning har nogle efterfølgende draget endnu en følgeslutning, nemlig at Peters ledende stilling blandt de tolv disciple, medens de fulgte Jesus, skulle være en "tilbagedatering", af den stilling Peter havde i urmenigheden. (Gads danske bibelleksikon 1965 spalte 485-86)

Hvis man ser på de historiske kilder angående Peters lederstilling i urmenigheden, er det imidlertid påfaldende, at efter Apostelmødet omtales Peter ikke mere i Apostelgerningerne.

Det er ligeledes påfaldende, at det standpunkt, Peter ifølge Apostelgerningerne 10,28, 11,3 og 11,18 som den ledende indtager omkring bordfællesskab mellem kristne af hedensk og jødisk afstamning, netop er det standpunkt, han ifølge Paulus (Gal. 2,12) fornægter i Antiokia året efter Apostelmødet.

Ud fra kilderne tegner der sig derfor et billede af Peter som lederskikkelse, der er helt anderledes, end det billede kilderne tegner af Jakob og Paulus.

Jakob var administratoren, der blev i Jerusalem og lagde grunden til den ledelsesstruktur, den voksende kirke havde brug for.

Paulus var den visionære leder og teolog, der gennem stadige rejser, breve og et personligt netværk begejstrede mennesker og forenede dem omkring det mål at bringe evangeliet ud til hele verden, for at ” som der står skrevet - de, som ikke har fået fortalt om ham, skal se, og de, som ikke har hørt, skal indse” (Rom 15,21). Ifølge Apostelgerningernes tilbageskuende erindring var det nærmest et evangelisk sejrstogt; men Paulus’ egne breve viser, at det også var et hårdt fortsat arbejde at holde menighederne målet for øje.

Peter store betydning som lederskikkelse synes derimod at være helt anderledes og at falde i to perioder, hvor den første faldt medens han fulgte Jesus, og den anden faldt efter hans død.

7.1. Peter som Jesu discipel

Alle evangelierne beretter samstemmende, at Peter var den ledende blandt de tolv disciple. Han nævnes altid først i fortegnelserne over de tolv og er altid med, når Jesus kun tager enkelte disciple med, dvs. opvækkelsen af Jairus’ datter (Mark 5,37. Luk 8,51), forklarelsen på bjerget (Mark 9,2 parr) og sjælekampen i Getsemane have (Matt 26,37. Mark 14,33).

At dette ikke er en senere tids konstruktioner, der skulle underbygge Peters lederstilling i urmenigheden, understøttes af, at ikke kun hændelser, der stiller Peter i et positivt lys som en ivrig engageret talsmand og lederskikkelse blandt de tolv, er medtaget i evangelierne, men også en række situationer, der skildrer Peter som uforstående, svag eller eftergivende, dvs. hans irettesættelse af Jesus (Mark 8,32 parr) og fornægtelsen i ypperstepræstens gård (Mark 14,66ff par). Et billede der stemmer overens med Paulus’ skildring af hans svingende adfærd i Antiokia (Gal 2,12-13). Alle tilgængelige kilder indikerer med andre ord, at Peter virkelig var den ledende blandt de tolv.

7.2. Peter i urmenigheden

Paulus underbygger Apostelgerningernes skildring af Peter som en af de ledende i Jerusalem (Gal 1,18; 2,9); men hverken Paulus eller Apostelgerningerne skildrer Peter som en enevældig leder, der traf afgørelser på de øvrige elleves vegne.

Godt nok træder Peter i Apostelgerningerne enkelte gange frem, som den leder der bærer nøglemagten og optræder som dommer. F.eks. da Ananias og Safira lyver for menigheden (Apg 5,1ff), og da magikeren Simon vil købe Guds gave (Apg 8,17); men når det gælder de store afgørelser i menigheden, er det ifølge Apostelgerningerne ikke Peter, der træffer og formulerer afgørelsen.

Ved valget af de syv er det ”de tolv”, der træffer og formulerer afgørelsen (Apg 6,2-5). Ved Apostelmødet er det Jakob, der, efter at Peter, Barnabas og Paulus har fremlagt deres indlæg, formulerer afgørelsen, mens det efterfølgende er ”apostlene og de ældste”, der træffer afgørelsen (Apg 15,12).

Når Jakob og ikke Peter blev den ledende i urmenigheden, skyldtes det sikkert ikke kun manglerne i hans personlighed; men nok så meget at Peter ifølge såvel Paulus som Apostelgerningerne rejste meget omkring og derfor i lange perioder var bortrejst fra Jerusalem. Han har tilsyneladende heller

ikke, som Paulus gjorde det, ført en omfattende korrespondance, for hvis Peter havde skrevet breve, ville mange af dem, med den stilling han indtog, være bevarede.

Peter har med andre ord været en engageret og ledende skikkelse i urmenigheden, og har, ligesom da han fulgte Jesus, ofte været den, der trådte frem og tog ordet; men nogen enevældig leder med domsmyndighed, har han ikke været.

7.3. Peter efter sin død

Efter sin død får Peter som lederskikkelse stadig større betydning, særligt i Den romersk katolske kirke, hvor man til sidst når frem til at underbygge pavens magt og domsmyndighed ved hjælp af en ubrudt række embedsoverdragelser, der skulle kunne føres tilbage til Peter og gennem ham til Jesus.

Peter bliver således efter sin død begrundelse for en kirkelig hierarkisk ledelsesstruktur, der samler al magt hos en enkelt person.

Der er som ovenfor skildret intet, der tyder på, at en sådan ledelsesstruktur har været til stede eller har haft mulighed for at fungere i kirken første århundrede; men at Peter som en samlende figur har haft betydning og stadig mere gennem århundredet voksede i betydning, er der meget der peger på.

Såvel evangelierne som Apostelgerningerne skildrer f.eks. Peter som den, der først gennem en særlig nærhed til Jesus vinder indsigt i, at Han er Messias og formulerer det på de tolv vegne (Mark 8,30ff), og siden skildres han i Apostelgerningerne som den, der igennem en særlig nærhed til Helligånden Pinedag formulerer opstandelsesbudskabet på de tolv vegne (Apg 2,14).

På trods af at Peter modsat Paulus intet skriftligt efterlod sig, har interessen, for hvad han som særlig nærtstående til Jesus mente, tænkte og gjorde, alligevel gjort, at hans anseelse er blevet opretholdt og stadig er vokset. Ligesom beretningerne om ham er blevet genfortalt og nedskrevet. Hans store betydning som leder blev derfor ikke som "Ledende eller administrativ leder", men som en samlende lederskikkelse, der var respekteret overalt dvs. i såvel Jerusalem, Antiokia, Korinth og Rom.

8. Konfliktløsningsmodeller

8.1. Den generelle konfliktløsningsmodel

Den generelle konfliktløsningsmodel går ud på at adskille de faktorer, der udløser konflikten, enten gennem en fysisk eller en opgavemæssig adskillelse.

8.1.1. Fysisk adskillelse

Abraham og Lot løste, som nævnt i afsnit 4.4 punkt 1, konflikten mellem deres hyrder ved rent fysisk at tildele deres hyrder forskellige landområder, ligesom siden Peter og Paulus på Apostelmødet i Jerusalem delte missionsmarkerne mellem sig.

Fra nyere dansk kirkehistorie er distriktsdelingen mellem præster et eksempel på brug af denne konfliktdæmpende fremgangsmåde.

8.1.2. Opgavemæssig adskillelse

Aftalen mellem Peter og Paulus på Apostelmødet kan, som nævnt i afsnit 4.4 punkt 1, også forstås som en opgavemæssig adskillelse.

Fra nyere dansk kirkehistorie er adskillelsen mellem menighedsrådets og præstens opgaver i sognet et eksempel på brug af denne konfliktdæmpende fremgangsmåde.

Menighedsrådets opgave er ifølge lov om menighedsråd §7 ”at byde gode vilkår for den kristne menigheds liv og vækst”. Præstens opgave er ifølge præsteløftet summarisk opridset at forkynde Guds ord, forvalte sakramenterne, modarbejde misbrug og vranglære, oplyse og vejlede. Hvis der er flere præster i et sogn, foretager de ligeledes ofte en uformel opgavefordeling mellem sig efter interesse, evner eller de forventninger, menigheden har til den enkelte præst.

8.1.3. Modellens forudsætninger, svagheder og anvendelsesmuligheder

Parternes adskillelse kan enten foretages af en overordnet myndighed, som det var tilfældet med Lots og Abrahams hyrder, eller af parterne selv, som da Paulus og Peter delte missionmarkerne mellem sig under Apostelmødet.

Modellens svaghed er, at en total fysisk eller opgavemæssig adskillelse aldrig vil være mulig.

Når Abrahams og Lots hyrder bevægede sig i grænseområdet mellem højlandet og lavlandet, måtte der fortsat være en forenende faktor mellem dem, der gjorde, at de kunne være til stede på de samme græsgange på samme tid, ligesom Peter og Paulus måtte have det, f.eks. når Peter var i Antiokia, eller Paulus var i Jerusalem.

Man har godt nok nogle gange forsøgt at konstruere totale fysiske eller opgavemæssige adskillelser; men de gange det er lykkedes, har omkostningerne for parterne oftest været større end fordelene.

Hvad angår Abrahams og Lots hyrder ville en tænkt total fysisk adskillelse enten kræve, at gode græsgange som et uberørt ingenmandsland lå øde hen i grænseområdet mellem de to parter, eller at der måtte afsættes tid og penge til mandskab, der til stadighed kunne overvåge hyrdernes færden i grænseområdet.

Hvad angår Peter og Paulus kunne man forestille sig, at man i et forsøg på at konstruere en total opgavemæssig adskillelse havde aftalt, at Peter under ophold i Antiokia henviste hedninger, der opsøgte ham, til i stedet at opsøge Paulus, og at Paulus under ophold i Jerusalem henviste jøder, der opsøgte ham, til i stedet at opsøge Jakob eller Peter. En ordning der ikke kun ville skade kirken som sådan; men også være dybt personligt utilfredsstillende for såvel Peter og Paulus som Jakob.

Kun ved fravær af et overordnet fælles mål, der kan regulere samarbejdet i de rum og omkring de opgaver, hvor parterne er til stede på en gang, er fysisk adskillelse at foretrække; men også her må der fortsat være en eller anden form for overordnet fællesskab eller fælles fordel.

Det bedst kendte eksempel fra kirkehistorien er her den fysiske adskillelse mellem tyske protestanter og katolikker efter den første af de religionskrige, der fulgte i reformationens kølvand. Ved religionsfreden i Augsburg 1555 vedtoges princippet ”cujus regio, ejus religio”, dvs., at undersætterne skulle have samme religion som den fyrste, hvis område de tilhørte.

Det skabte fred i gaderne; men mellem fyrsterne opretholdtes freden kun så længe, parterne godkendte et fælles tilhørsforhold til det tyske kejserdømme. Da denne fællesskabsstiftende faktor svækkedes, blussede religionskrigene op igen og fortsatte ad flere omgange det næste århundredes tid, indtil fyrsterne var så svækkede, at de i egen interesse var indstillet på en længere fredsperiode.

Den generelle konfliktløsningsmodel forudsætter således et overordnet fælles mål, der kan regulere samarbejdet i de rum og omkring de opgaver, hvor parterne er til stede på en gang.

8.2. Konfliktløsningsmodeller i kirker uden overordnet ledelse

I en kirke uden overordnet ledelse eller med uklare magt- og kompetenceforhold er ovennævnte fælles mål afgørende for, om konflikter kan løses.

8.2.1. Det fælles mål

I det nye testamente kan det overordnede mål efter min overbevisning sammenfattes i Jesusordet "Høsten er stor, men arbejderne få. Bed derfor høstens herre om at sende arbejdere ud til sin høst." (Matt 9,37-38. Luk 10,2)

Det, der i kirkens første år gjorde, at kirken ikke blev splittet op i mange små fraktioner, var med andre ord det fælles mål "at bringe Kristusbegivenheden ud i verden". Det, der med forskellige formuleringer kunne udtrykkes som at "forkynde Guds riges nærhed", "gøre alle folkeslag til Jesu disciple", "prædike evangeliet", "høste", "fiske".

Og til dette arbejde var der rigeligt med opgaver til alle, da der fortsat var nye områder og nye grupperinger at nå.

8.2.2. Gensidig anerkendelse af arbejdsopgaver

En anden væsentlig faktor var, at man gensidigt anerkendte hinandens arbejdsopgaver. Jakob anerkendte, som det er skildret tidligere, at Paulus af Gud var betroet evangeliet til hedningerne, og at dette ikke indebar, at hedningerne skulle gøres til jøder, ligesom Paulus anerkendte, at Jakob var betroet evangeliet til jøder, og at dette ikke indebar, at de skulle ophøre med at være jøder.

8.2.3. Ledernes betydning

Det er påfaldende, hvilken betydning enkeltpersoners personlige gennemslagskraft og anseelse havde for opretholdelsen af kirkens enhed i de første år med uklare magt- og kompetenceforhold.

Hvordan personer selv har stillet sig til denne "persondyrkelse", ved vi bortset fra Paulus intet om. Paulus modarbejder i Korinth bevidst kirkens opdeling i grupper, der navngiver sig efter personer; men faktisk opbygger han, som det er skildret tidligere, et personligt netværk, der godt nok centrerer sig om evangeliet; men hvor alle tråde alligevel udgår fra Paulus.

At mennesker, når de tilslutter sig en overbevisning, dybest inde hellere vil følge et menneske, de forbinder med overbevisningen end overbevisningen selv, det er historien rig på eksempler på f.eks. Stalinister, Troskister, Leninister, Lutheranere, Calvinister, Grundtvigianere etc. Wilhelm Beck glæder sig i sine erindringer over, at det ikke skete for ham, for så ville følgen have været, at missionsfolkene var kommet til at gå under betegnelsen "bekkasinerne".

Dette forhold, at mennesker i perioder uden overordnede ledelsesstrukturer samler sig omkring enkeltpersoner, lægger i sådanne perioder et særligt ansvar for kirkens enhed på disse personer.

8.2.4. Økonomiske resurser

Et senere tilkommet problem, der af gode grunde ikke kan findes svar på i Ny Testamente, er kampen om fordelingen af økonomiske resurser i perioder uden overordnede ledelsesstrukturer. Der var i kirkens første år ikke konkurrence mellem forskellige kirkelige grupperinger om at tiltrække donorer

8.3. Konfliktløsningsmodeller i kirker med overordnet ledelse

I Apostelgerningernes skildring af kirkens første år er, som det tidligere er nævnt, indarbejdet en ledelsesstruktur, der først kom til senere; men dermed er også indlagt en model for konfliktløsninger, der baserer sig på de erfaringer, kirken da var nået frem til.

I apostelgerningerne løses konflikter ved indgreb fra handlekraftige kompetente ledere; men disse ledere har altid først taget to hensyn. De har altid først rådført sig med menigheden og Helligånden

8.3.1. Afgørelser der er sikret almen tilslutning

Indsættelsen af de syv sker med forsamlingens tilslutning (Apg 6,5). Spørgsmålet om hedningers omskærelse drøftes med de ældste (Apg 15,6).

8.3.2. Rådførelse med Helligånden

Da Apostelmødets beslutning skal overbringes menigheden i Antiokia, lyder indledningen fra apostlene ”For Helligånden og vi har besluttet ikke at lægge nogen anden byrde på jer end dette nødvendige” (Apg 15,28).

Helligåndens tilslutning til denne afgørelse er ifølge Apostelgerningerne ikke sket ved, at en enkelt person har modtaget en åbenbaring; men ”Gud, som kender hjerterne, har bekræftet det ved at give dem Helligånden” (Apg 15,8). Dvs.. Helligånden har gennem sine handlinger i menigheden åbenbart Guds vilje på dette meget afgørende tidspunkt i kirkens historie.

Noget lignende gjorde sig gældende, da kvindelige missionærer omkring århundredeskiftet fik samme plads i kirken som mandlige missionærer. Missionssselskaberne udsendte ægtepar, hvor kvinden var med som mandens medhjælp; men i mange tilfælde skete der det, at manden døde, og kvinden efterfølgende af Helligånden fik kaldet og evnerne til at fortsætte det missionsarbejde, der ellers ville gå i stå, og såvel på missionsmarken som i de udsendende kirker så menighederne dette som en bekræftelse fra Guds side, på at kvindelige missionærer havde samme plads som mandlige i missionsarbejdet.

8.3.3. Sammenfatning

I kirker med overordnet ledelse bør ledelsen være i stand til at træffe kompetente afgørelse; men et af de momenter, der afgør om store skelsættende afgørelser er kompetente, er almen tilslutning fra menigheden, og at Gud Ånd gennem historien har bekræftet afgørelsen.

Litteraturliste:

Primær citeret litteratur:

- Böttger P.C. 1991. Paulus und Petrus in Antiochien. Zum Verständnis von Galater 2.11-21
New Testament Studies Vol. 37, Number 2, January 1991 s. 77-100.
- Dunn, James. D. G. 1977. Unity and diversity in the New Testament: an inquiry into the character
of earliest Christianity. London: S. C. M. Press, 1977 Omfang: XVII, 470 s.
- Koch L. J. 1979. Fortolkning til galaterbrevet. København 1958. Omfang 179s
- Ollrog, Wolf-Henning. 1979. Paulus und seine Mitarbeiter : Untersuchungen zu Theorie und Praxis
der paulinischen Mission. Neukirchen-Vluyn, 1979. Omfang: IX, 282 s.

Primær ikke citeret litteratur:

- Roloff, Jürgen. 1991. Konflikte und Konfliktlösungen nach der Apostelgeschichte. Der Treue
Gottes trauen: Beiträge zum Werk des Lukas : für Gerhard Schneider / hrsg. von Claus Bussmann
und Walter Radl. Freiburg, Herder Verlag, 1991 s. 111-125. Omfang 15s

Sekundær citeret litteratur

- Barrett C. K. 1971. A commentary on the First epistle to the Corinthians. London, Anden udgave
1971, Opr. udgivet 1968
- Barrett C. K. 1975. A commentary on the epistle to the Romans. London, Anden udgave genoptryk
1975, Opr. udgivet 1957
- Beck, Vilhelm. 1974. Erindringer fra mit liv. Struer. Lohses forlag
- Bisgaard, Jens. 1981. Kirkens „Kanon“ i de første to århundreder, set du fra de historiske faktorer,
der forårsagede dens tilblivelse. Emnekreds fra Teologi, Kirkehistorie, Århus
Universitet. Ikke publiceret. 1981
- Brønnum, Niels H. 1955. Mellem Ækvator og Sahara, Århus, Dansk forenet sudanmissions forlag
1965.
- Christensen, Villads 1942. Vilhelm Beck. København. Steen Hasselbalchs forlag. 1942
- Daniel-Rops (pseud. F. Charles Henri-Petiot). 1973. Dagligt liv I Palæstina på Jesu tid. København,
P. Haase & søns forlag 1973. Opr. udgivet Danmark 1965 Frankrig 1961.
- Greiner, Larry E. 1972. Evolution and revolution as organizations grow. Harvard Business Review,
July-August 1972
- Gads danske bibelleksikon 1965 / Redigeret af Eduard Nielsen og Bent Noack ; Redaktionssekretær
Bent Mogensen. København, G.E.C. Gads Forlag 1965
- Hyldahl, Niels. 1993. Den ældste kristendoms historie. København, Museum Tusulanum, 1993
- Koch L. J. 1958. Fortolkning til Paulus' andet Brev til Korinthierne. København 1958. Opr. udgivet
1914-17
- Wagner, Hartvig. 1993. Nytestamentlig tidshistorie. Herning, Wagner 1993.

Sekundær ikke citeret litteratur

- Davidsen, Andreas. 1986. Paulus : indledning og kommentar til Paulus' breve og breve skrevet i
Paulus' navn. København, Gyldendal, 1986
- Byskov, Martha. 1987. Jakobsbrevet fortolket. København, Det Danske Bibelselskab 1987
- Pedersen, Sigfred. 1997. Paulus som brevskriver : med forskningshistoriske refleksioner.
Frederiksberg : Anis, 1997
- Skjevesland, Olav. 1998. Morgendagens menighet. Norsk. Verbum. 1998